GEMEENTE
Gulpen-Wittem



Duurzaam behoud van ‘t mooiste stukje Nederland

Erfgoedbeleid 2023-2029

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

Afb. 1 (kaft) historische foto van het landschap bij Terziet

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

Inhoudsopgave

0.	**samenvatting**	**5**
0.1	inleiding	7
0.2	(h)erkennen van erfgoed	7
0.3	verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed	9
0.4	beleving van erfgoed	11
0.5	evaluatie van erfgoedbeleid	11
1.	**voorwoord wethouder**	**13**
1.0	Gulpen-Wittem moet het mooiste stukje Nederland blijven	15
2.	**waarom erfgoedbeleid**	**17**
2.1	aanleiding	18
2.2	het belang van cultuurhistorisch erfgoed	19
2.3	voor en door inwoners	19
2.4	doel van het erfgoedbeleid	19
2.5	leeswijzer	20
3.	**van ambitie naar beleid**	**21**
3.1	inleiding	23
3.2	strategische toekomstvisie	23
3.3	structuurvisie	25
3.4	omgevingsvisie Lijn50	25
3.5	Cittaslow	25
3.6	de ambitie van de (voormalige) raad als onderlegger voor erfgoedbeleid	26
3.7	beleidsthema's	26
4.	**(h)erkennen van erfgoed**	**27**
4.1	inleiding	29
4.2	aardkundige waarden	29
4.3	archeologie	31
4.4	cultuurlandschap	33
4.5	groen- en landschapselementen	35
4.6	historische infrastructuur	37
4.7	historische nederzettingsstructuren en landgoederen	37
4.8	cultuurhistorische waardevolle gebouwen	39
4.9	klein gebouwd erfgoed	43
4.10	erfgoedverordening	43
4.11	bewustwording en draagvlak	43
4.12	consequenties van de bescherming	45
4.13	consequenties voor duurzaamheid	45
5.	**verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed**	**51**
5.1	maatwerk en mensenwerk	53
5.2	details en deskundigheid	55
5.3	pro-actieve rol gemeente	59
5.4	stimuleren	61

6	**de beleving van erfgoed**	**65**
6.1	inleiding	67
6.2	verbeteren van de fysieke beleving van historische gebieden en erfgoed	67
6.3	toerisme en vrije tijd economie	67
6.4	draagvlakvergroting, educatie en erfgoedbeleving voor inwoners	68
7.	**instrumenten en tijdsplan**	**69**
7.1	inleiding	71
7.2	(h)erkennen van erfgoed	71
7.1.2	verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed	73
7.1.3	de beleving van erfgoed	75
7.2	tijdsplan en middelen	77
8.	**bronvermeldingen**	**79**
8.1	afbeeldingen	80
8.2	literatuur	80
8.2	Overige bronnen	80

bijlagen (klik op de onderstaande link om de bijlage te openen)

1. De landelijke ontwikkelingen
2. De relevante ruimtelijke geschiedenis van de gemeente
3a. Cultuurhistorische rapportage RAAP, "Aanzienlijke hoogten, heerlijke dalen, trotsche en woeste partijen, en liefelijke landouwen"
3b. Cultuurhistorische waardenkaarten RAAP, "Aanzienlijke hoogten, heerlijke dalen, trotsche en woeste partijen, en liefelijke landouwen"
4. De analyse en vertaling van de cultuurhistorische waardenkaart en rapportage RAAP naar bescherming en beleid

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

samenvatting 0



Afb 2. Het Heuvellandschap van Gulpen-Wittem (foto: Reinier Ellenkamp).

0. samenvatting

0.1 inleiding

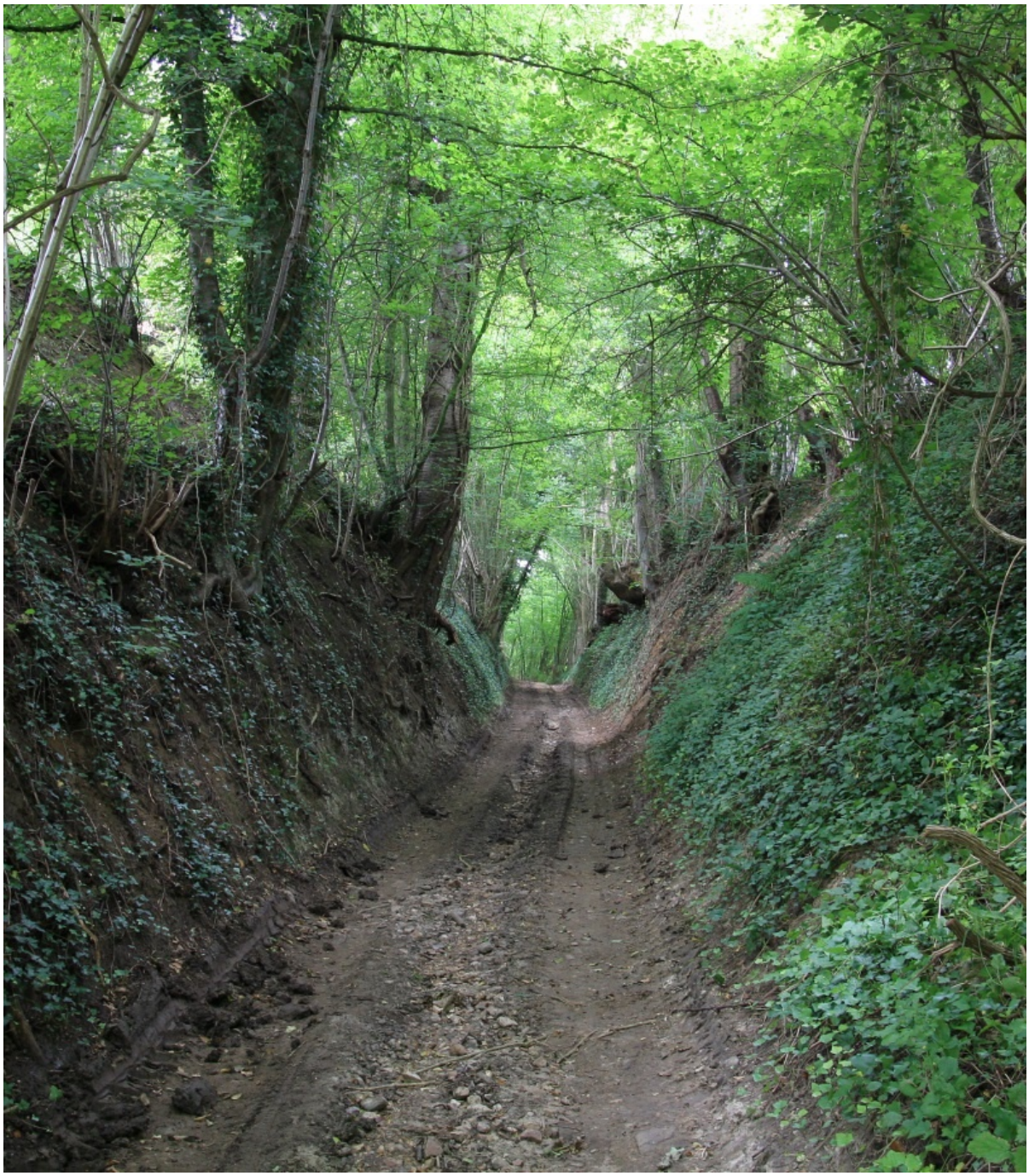
De gemeente Gulpen-Wittem kent een rijke geschiedenis met karakteristieke kernen en een bijzonder landschap. Het grondgebied van de gemeente Gulpen-Wittem kenmerkt zich vanwege de belevingswaarde, de ecologische waarde, de cultuurhistorische waarde, de mogelijkheden tot natuurrecreatie en het unieke, authentieke karakter van het gebied.
Gulpen-Wittem heeft samen met andere Zuid-Limburgse gemeenten niet voor niks van het Rijk de status Nationaal landschap gekregen en is thans in de Nationale OmgevingsVisie (NOVI) aangeduid als NOVI-aandachtsgebied.
De gemeente koestert de lokale identiteit en de authenticiteit en wil de landschappelijke kwaliteiten, karakteristieke kernen en overige cultuurhistorisch erfgoed behouden en waar mogelijk versterken. Om deze reden is de gemeente Gulpen-Wittem o.a. aangesloten bij Cittaslow, een internationaal keurmerk voor gemeenten die op het gebied van leefomgeving, landschap, streekproducten, gastvrijheid, milieu, infrastructuur, cultuurhistorie en behoud van identiteit tot de top behoren. Naast de aandacht voor het authentieke, bestaat in een Cittaslow juist het bewustzijn dat het gebruik van nieuwe technieken de gewenste vooruitgang mogelijk maakt. Cittaslow biedt een kader voor de toekomst met behoud van de historie.

Vanwege de inwerkingtreding van de nieuwe Omgevingswet (waarschijnlijk per 1 januari 2024) is eerder gekozen voor een gemeente brede inventarisatie en selectie van het gehele ruimtelijke erfgoed. Deze inventarisatie en selectie heeft plaatsgevonden in de periode 2015-2021.
Participatie van met name historische verenigingen was een belangrijke voorwaarde om te komen tot een compleet en voldragen erfgoedbeleid. Daarnaast is ook de (voormalige) raad betrokken geweest bij het proces. Naast een presentatie van het geïnventariseerde erfgoed zijn aan de (voormalige) raad een aantal stellingen over erfgoed voorgelegd, waaruit is gebleken dat de raad erfgoed belangrijk vindt voor de belevingswaarde en identiteit van de gemeente.

In deze erfgoednota zijn keuzes gemaakt hoe met het gemeentelijke ruimtelijke erfgoed wordt omgegaan. Daarbij is rekening gehouden met een aantal landelijke ontwikkelingen en de ambitie en strategische visie van de gemeente. De nota geeft inzicht in deze ontwikkelingen en de te maken keuzen. Daarbij is gekozen voor een drietal speerpunten c.q. thema's: *(h)erkennen van erfgoed*, *het verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed* en *de beleving van erfgoed.*

0.2 (h)erkenning van erfgoed

Gulpen-Wittem heeft een rijk verleden, karakteristieke oude kernen en bijzonder landschap. Veel inwoners zijn zich vaak niet bewust van de bijzondere waarden van het erfgoed, dat een van de dragers is van de eigenheid en identiteit van de verschillende kernen. Het erfgoed wordt niet herkend en als gewoon ervaren en in het verleden zijn waardevolle zaken, veelal uit onwetendheid, verdwenen. Als onderdeel van het erfgoed beleid is het dan ook de bedoeling om inwoners en eigenaren van erfgoed bewust maken van de waarde van het erfgoed. Door het (h)erkennen van de waarden willen we draagvlak voor het behoud van erfgoed bewerkstelligen.
Bewustwording is echter niet altijd voldoende. Soms prevaleren individuele wensen en belangen boven het maatschappelijk belang van het erfgoed, daarvoor is het noodzakelijk om het bijzondere erfgoed ook te beschermen. Vanuit de landelijke wetgeving ligt deze taak sinds een aantal jaren nadrukkelijk bij de gemeente. Daarbij gaat het niet meer alleen om individuele gebouwen en objecten maar om de zorg voor integraal ruimtelijk erfgoed. Dit houdt in dat we rekening houden met het totaal van de (ruimtelijke) cultuurhistorische waarden: een combinatie van archeologie, aardkundige



Ab. 3 Holle weg (foto: Reinier Ellenkamp).

elementen, landschap, groen, historisch waardevolle gebouwen, historische bebouwingsstructuren en de historische infrastructuur. Uniek aan het project is het feit dat al deze elementen in samenhang met elkaar en de ruimtelijke geschiedenis van de gemeente zijn geïnventariseerd, geselecteerd en straks worden beschermd. Door deze aanpak zijn de onderlinge verbanden herkenbaar, hetgeen leidt tot een compleet, voldragen en alles omvattend beleid en bescherming. Beschermd worden de parels die de geschiedenis van Gulpen-Wittem vertellen en die bijdragen aan de eigenheid, de identiteit en de historische beleving van de kernen en het landschap.
Voor wat betreft de bescherming is gekozen om vooruit te lopen op de omgevingswet en het omgevingsplan, die waarschijnlijk begin 2024 in werking zal treden. Gemeenten worden op basis van deze nieuwe wet verplicht om een omgevingsplan vast te stellen waarin de regels over de fysieke leefomgeving en ook het ruimtelijke erfgoed worden opgenomen. De bescherming van het erfgoed zal in tranches in het omgevingsplan worden geïmplementeerd. Hiervoor hebben alle gemeenten zes jaar de tijd. Bescherming vindt plaats door in het omgevingsplan een vergunningstelsel op te nemen. Beschermen van erfgoed betekent overigens niet dat er niks meer mag veranderen maar dat de cultuurhistorische waarden bij de vergunningsaanvraag en belangenafweging worden meegewogen. Soms zijn wijzigingen aan erfgoed zelfs noodzakelijk, bijvoorbeeld als een pand zijn functie heeft verloren. In dit geval zal moeten worden gezocht naar een nieuwe bestemming, waarbij waardevolle elementen worden gerespecteerd maar het pand wordt getransformeerd naar de huidige gebruiksnormen.

0.3 verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed

Panden en monumenten die niet worden onderhouden of leeg staan, raken in verval. Ze kunnen dus alleen in stand worden gehouden als ze een (rendabele) bestemming hebben. Hiervoor is een actieve rol voor de gemeente weggelegd. Eigenaren van leegstaande monumenten moeten actief worden benaderd om over te gaan tot restauratie en herbestemming. In het toekomstige omgevingsplan zullen ruimere mogelijkheden worden opgenomen om herbestemming van leegstaande monumenten en karakteristieke panden mogelijk te maken.
Onderhoud, restauratie, herbestemming en verduurzaming van erfgoed is vaak maatwerk. Veel eigenaren zijn niet op de hoogte van alle regels en mogelijkheden. Dit kan voor een deel worden weggenomen door informatiematerialen en -bijeenkomsten. Het is ook wenselijk om de eigenaren actief te benaderen en bewust te maken van waarden, de weg te wijzen, mee te denken en te faciliteren bij het onderhoud verduurzaming en instandhouding van gebouwd erfgoed.
Verduurzaming geldt niet alleen voor het gebouwde erfgoed, maar ook voor het waardevolle landschap van Gulpen-Wittem. Het landschap zal duurzaam moeten worden ingericht om te voorzien in de klimaatadaptie. Historische oplossingen kunnen daarbij vaak als inspiratiebron dienen.
Ook zullen eigenaren worden gestimuleerd om tot onderhoud en verbetering van erfgoed over te gaan. Sommige categorieën erfgoed kunnen reeds gebruik maken van bestaande subsidieregelingen voor bijvoorbeeld rijksmonumenten en onderhoud en reconstructie van meidoornhagen, graften en andere landschapselementen Voor andere categorieën waardevol erfgoed zal een nieuwe stimuleringsregeling in de vorm van subsidie in het leven worden geroepen.
Om de kwaliteit van het erfgoed te verbeteren, zal de gemeente haar eigen processen tegen het licht moeten houden. Vaak ontbreekt het aan de voorkant van een vergunningsproces aan informatie, waardoor plannen soms op en neer gaan tussen de gemeentelijke monumentencommissie en de initiatiefnemer om uiteindelijk tot een aanvaardbaar plan te komen. De eisen en toets criteria moeten daarom op voorhand bekend zijn. Hoewel dat de gemeente Gulpen-Wittem reeds hierover beschikt, is het noodzakelijk om deze richtlijnen periodiek te updaten en ook digitaal raadpleegbaar te maken. De regelgeving wijzigt immers en de ontwikkelingen gaan door.
.



Ab. 4 vakwerkschuur bij de grote Hoeve De Plei bij Mechelen (foto: CeesJan Frank)

Voor wat betreft de inhoudelijke aspecten van de aanvraag voor het wijzigen van erfgoed zijn met name details van belang. Deze details komen in een aantal momenten in de vergunningprocedure tot uiting Bij de intake en de ontvankelijkheidtoets moet worden gecheckt of alle relevante details van de te wijzigen onderdelen zijn toegevoegd. Om dit te kunnen beoordelen moeten medewerkers inzicht hebben in de cultuurhistorische waarden van het monument in relatie tot de wijzigingen. Dit vraagt deskundigheid ten aanzien van erfgoed.
Toets protocollen, checklists en opleiding kunnen voorkomen dat deze details over het hoofd worden gezien en de kwaliteit van het vergunningsproces en uiteindelijk de kwaliteit van het monument verbeteren. Een belangrijke rol is daarbij ook weggelegd voor het toezicht op de uitvoering alsmede handhaving. Voor het waardevolle erfgoed geldt immers “weg is weg”.

0.4 beleving van erfgoed

Ons erfgoed geeft sfeer aan de kernen en het landschap; iedere kern heeft er een eigen karakter door. Dit is van belang voor de aantrekkelijkheid van de leefomgeving maar ook voor de toeristische en recreatieve aantrekkingskracht. Gulpen-Wittem zet de komende periode in op het beter beleefbaar maken van het erfgoed. Dit kan op een aantal manieren. Allereerst door bij de herinrichting van historische dorpskernen en ontwikkeling van gebieden inspiratie te zoeken in het verleden, een passende bestrating en straatmeubilair aan te brengen en de planvorming te baseren op historische elementen.

Daarnaast kan erfgoed beleefbaar worden gemaakt door de ontsluiting van het erfgoed. Dat betekent in letterlijke zin o.a. dat het erfgoed publiek toegankelijk wordt gemaakt, bijvoorbeeld tijdens de Open monumentendag of door het plaatsen van informatieborden. Ook zijn er nieuwe technieken, waarbij erfgoed op een moderne digitale manier kan worden ontsloten en daarbij een bredere doelgroep en ook jongeren kunnen worden bereikt. De inventarisatiekaart van Gulpen-Wittem, kan samen met historische verenigingen worden doorontwikkeld tot een digitaal erfgoedsysteem waarin niet alleen gebouwen en landschapselementen worden opgenomen, maar ook de verhalen die bij de vele historische locaties in de gemeente horen. Naast de toeristische meerwaarde is dit ook een goed instrument om draagvlak te creëren en inwoners bewust te maken van de waarde van het erfgoed en het verleden van Gulpen-Wittem. Immers geldt *“zonder verleden geen toekomst”*. De bewustwording kan tot slot worden gestimuleerd door in samenwerking met de historische verenigingen educatieve erfgoedprojecten op scholen op te zetten, *“de jeugd heeft immers de toekomst”*. Ook hierbij kunnen moderne aansprekende middelen worden ingezet zoals het vermelde digitale erfgoedsysteem en sociale media.

0.5 evaluatie van erfgoedbeleid

Het nieuwe erfgoedbeleid sluit aan bij de eerdere visies en de Cittaslow-filosofie die door de gemeenteraad zijn vastgesteld. De gemeente koestert de lokale identiteit en de authenticiteit en wil de landschappelijke kwaliteiten, karakteristieke kernen en overige cultuurhistorisch erfgoed behouden en waar mogelijk versterken, zonder daarbij de toekomstige ontwikkelingen te blokkeren.

Nadat de Raad het erfgoedbeleid heeft vastgesteld, wordt het erfgoedbeleid stapsgewijs uitgewerkt zoals in het uitvoeringplan bij het beleid staat aangegeven. Waar nodig zullen de uitwerkingen van het beleid, zoals bijvoorbeeld de vaststelling van een omgevingsplan, verspreid over de komende 6 jaren ter besluitvorming aan de Raad worden aangeboden. Daarnaast zal in 2026 tussentijdse evaluatie van dit beleid plaatsvinden.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

voorwoord wethouder 1



Ab. 5 het golvend heuvelland van Gulpen-Wittem (foto: RAAP)

1. Voorwoord wethouder

Ik ben een echte Limburger. Opgegroeid in Gulpen, met Limburgse tradities als kermis, carnaval, de fanfare en natuurlijk ook het schuttersgilde. Al die folklore draag ik een bijzonder warm hart toe. Ik koester mijn geboortegrond met zijn beekdalen, de graften, de holle wegen en de hoogstamboomgaarden. Iedere Nederlander die een foto ziet van heuvels met een vakwerkhuis weet meteen: dat is Zuid-Limburg! Onmiskenbaar. Al die typische kenmerken vormen samen onze identiteit, ons erfgoed. Het vertelt wie we zijn en waar we vandaan komen. Erfgoed vertelt het verhaal van Gulpen-Wittem, mijn thuis en het mooiste stukje van Nederland.

Veel van die dingen willen we behouden. Niet om de tijd stil te zetten maar vanuit de Cittaslowgedachte: we streven naar ontwikkeling en vooruitgang maar koesteren ons cultuurhistorisch erfgoed en plaatselijke tradities. Erfgoed is niet onbeweeglijk voor de eeuwigheid. Want iets wordt pas erfgoed als wij mensen het tot erfgoed maken. Als wij besluiten dat het de moeite waard is om in kaart te brengen, te behouden en te delen met anderen. Erfgoed is dus een werkwoord: samen bepalen wat wij waardevol genoeg vinden om aan de toekomst door te geven. Zodat onze prachtige omgeving die vijf sterren en het internationale keurmerk Cittaslow blijft behouden.

Samen! Zo is ook dit erfgoedbeleid tot stand gekomen. In de afgelopen jaren is veel werk verricht om de identiteit en unieke kwaliteiten van Gulpen-Wittem in beeld te brengen. Met name onze historische verenigingen hebben daaraan een waardevolle bijdrage geleverd. Daarbij zijn niet alleen de karakteristieke oude kernen meegenomen maar ook het landschap, historische groen en overig erfgoed.

Het op kaart zetten van erfgoed is geen garantie voor behoud. Bescherming en zorg voor ons erfgoed is maatwerk en mensenwerk. Als gemeente stimuleren we erfgoedeigenaren om hun kwetsbare erfgoed te behouden. Iets waar ze trots op mogen zijn want het draagt allemaal bij aan de rijkdom van onze regio. Of je hier nou geboren of getogen bent, of er af en toe een bezoek brengt: geniet met volle teugen van dit markante stukje Nederland. Het mooiste stuk van Nederland en dat willen we graag zo houden!

Piet Franssen
Wethouder monumentenzorg, erfgoed, natuur en landschap

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

waarom erfgoedbeleid? 2

2. Waarom erfgoedbeleid

2.1 aanleiding

De gemeente Gulpen-Wittem kent een rijke geschiedenis met karakteristieke kernen en een bijzonder landschap. Het grondgebied van de gemeente Gulpen-Wittem, kenmerkt zich vanwege de belevingswaarde, de ecologische waarde, de cultuurhistorische waarde, de mogelijkheden tot natuurrecreatie en het unieke, authentieke karakter van het gebied.
Gulpen-Wittem heeft samen met andere Zuid-Limburgse gemeenten niet voor niks van het rijk de status Nationaal landschap gekregen en is thans in de Nationale OmgevingsVisie (NOVI) aangeduid als NOVI-aandachtsgebied.
De gemeente koestert de lokale identiteit en de authenticiteit en wil de landschappelijke kwaliteiten, karakteristieke kernen en overige cultuurhistorisch erfgoed behouden en waar mogelijk versterken. Om deze reden is de gemeente Gulpen-Wittem o.a. aangesloten bij Cittaslow, een internationaal keurmerk voor gemeenten die op het gebied van leefomgeving, landschap, streekproducten, gastvrijheid, milieu, infrastructuur, cultuurhistorie en behoud van identiteit tot de top behoren. Naast de aandacht voor het authentieke, bestaat in een Cittaslow juist het bewustzijn dat het gebruik van nieuwe technieken de gewenste vooruitgang mogelijk maakt. Cittaslow biedt een kader voor de toekomst met behoud van de historie.

Een groot deel van het erfgoed in de gemeente is al beschermd. De gemeente Gulpen-Wittem kent 288 rijksmonumenten en 4 rijksbeschermde dorpsgezichten, Helle, Plaat/Diependal, Schweiberg/Höfke en Terziet/Kuttingen. Ook zijn 491 panden “aangewezen” tot karakteristiek panden en beschermd op basis van bestemmingplannen. Daarnaast heeft de raad in 2016 een archeologisch beleid met beleids- en verwachtingskaart vastgesteld. Op grond van het bestemmingsplan “Buitengebied” is een aantal landschapselementen beschermd. Tot slot is erfgoed soms beschermd vanuit flankerende beleidsvelden. Dit geldt o.a. voor de bescherming van waardevolle groene erfgoedelementen die zijn gelegen in Natura2000 gebieden.

De monumentenzorg en bescherming van erfgoed is echter volop in beweging. Er vindt al lange tijd een verbreding plaats van objectgerichte monumentenzorg (gebouwen) naar de zorg voor de historisch gegroeide omgeving en als zodanig voor het cultuurhistorisch erfgoed als geheel. Ook zal de wijze van bescherming wordt gewijzigd. Per 1 januari 2024 zal waarschijnlijk de nieuwe Omgevingswet inwerking treden. Gemeenten worden op basis van deze nieuwe wet verplicht om een omgevingsplan vast te stellen waarin de regels over de fysieke leefomgeving en ook het ruimtelijke erfgoed worden opgenomen.

Op basis van deze ontwikkelingen heeft de gemeente Gulpen-Wittem enkele jaren geleden besloten om te anticiperen op de nieuwe Omgevingswet. Er is gekozen voor gemeente brede inventarisatie en selectie van het ruimtelijke erfgoed, welke in de periode 2015-2021 gefaseerd heeft plaatsgevonden en heeft geresulteerd in een voorlopige waardenkaart. Deze voorlopige waardenkaart moet verder worden uitgewerkt tot een definitieve waardenkaart en bescherming in het omgevingsplan. In deze erfgoednota worden keuzes gemaakt ten aanzien van het ruimtelijke erfgoed, die vervolgens in het omgevingsplan verder zullen worden uitgewerkt.
Het is de bedoeling om allereerst een goede basis voor ruimtelijk erfgoed te leggen in het omgevingsplan. De basis voor bescherming van het ruimtelijk erfgoed zal vervolgens in de praktijk worden beproefd, waarna evaluatie, bijstelling en aanvulling zal plaatsvinden. De looptijd van dit erfgoedbeleid is dan ook zodanig gekozen dat implementatie, bescherming en beproeving in de praktijk binnen het tijdsbestek van deze beleidsnota valt. Na evaluatie zullen nieuwe doelen worden gesteld, welke te zijner tijd in een nieuwe erfgoednota zullen worden verwerkt. Het accent van de huidige nota ligt dan ook vooral op de vertaling van de inventarisatie en selectiegegevens naar de wijze en de diepgang van bescherming het toekomstige

omgevingsplan. Bijlage 4 voorziet in de analyse en vertaling van de cultuurhistorische waardenkaart en rapportage RAAP naar bescherming en beleid.
Daarnaast is er ook landelijk sprake van een aantal ontwikkelingen die (her)positionering van het erfgoedbeleid noodzakelijk maken. De gemeente Gulpen-Wittem wil haar toekomstige beleid op deze ontwikkelingen afstemmen. Deze nota geeft inzicht in deze ontwikkelingen en de te maken keuzes.

2.2 het belang van cultuurhistorisch erfgoed

Erfgoed bestaat uit boven- en ondergrondse overblijfselen uit het verleden en vertellen iets over de geschiedenis van een stad of dorp. Het erfgoed draagt bij aan de belevingswaarde van de bebouwde omgeving en is in grote mate bepalend voor het karakter en de identiteit van een stad en dorp. Het erfgoed vormt daarom een belangrijk onderdeel van het gemeentelijke ruimtelijke beleid. Anderzijds maakt het erfgoed deel uit van een samenleving en is het onderworpen aan de krachten die in de maatschappij spelen. De wereld waarin wij leven is onderhevig aan snelle veranderingen. Steeds weer stellen we nieuwe doelen omdat onze gebouwde omgeving niet meer aan onze eisen voldoet. Dit betekent een grote druk op de omgeving. In de laatste decennia is deze omgeving hierdoor ingrijpend veranderd. In het verleden zijn door ruimtelijke veranderingen vaak karakteristieke historische gebouwen en historische bebouwingsstructuren verloren gegaan of dermate gewijzigd dat veel van hun cultuurhistorische waarde verloren is gegaan.
De gemeentelijke overheid moet in dit kader vaak afwegingen maken van schijnbaar tegenstrijdige belangen zoals economie en cultuurhistorie. In de praktijk blijkt echter dat die belangen niet tegengesteld hoeven te zijn. Het ruimtelijke cultuurhistorische erfgoed kan immers ook van economisch belang zijn voor o.a. het toerisme. In de loop der jaren is - mede onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen - steeds meer aandacht en waardering voor erfgoed ontstaan. Erfgoed vormt de basis voor ruimtelijke beleving, identiteit en diversiteit van de verschillende kernen Deze identiteit maakt dat mensen zich thuis en prettig voelen in hun omgeving. De benutting en het versterken van bestaande cultuurhistorische waarden kan in belangrijke mate bij dragen aan het behoud en de versterking van de identiteit van de gemeente. Daarbij willen we geen stolp over het erfgoed zetten en de situatie bevriezen. Het is juist de bedoeling om behoud te verbinden met vernieuwing. Het erfgoedbeleid moet inspelen op de kwaliteit van de omgeving en ontwikkelingen. Het erfgoedbeleid moet aansluiten op maatschappelijke vraagstukken. Economie, duurzaamheid en sociale samenhang spelen hierbij een rol.

2.3 voor en door inwoners

Erfgoed maakt deel uit van de samenleving en wordt opgesteld vóór de samenleving. Wij hebben historische verenigingen en erfgoedorganisaties betrokken bij de totstandkoming van dit beleid. Zij hebben een waardevolle bijdrage geleverd aan de inventarisatie en eerste selectie van het erfgoed, waardoor er een compleet beeld is ontstaan van het ruimtelijke erfgoed van Gulpen-Wittem. Ook hebben de historische verenigingen, de organisatie “Open Monumentendag” en de bond Heemschut meegepraat over de totstandkoming van dit beleid. Het erfgoedbeleid heeft met name betrekking op de bescherming van al het ruimtelijke erfgoed in het Omgevingsplan. Deze erfgoednota voorziet met name in de bescherming van erfgoed in het Omgevingsplan. Aan de totstandkoming van het Omgevingsplan zal een uitgebreid participatietraject ten grondslag liggen waarbij de inwoners worden betrokken bij dit proces. Ook bij verdere uitwerking van het overige beleid in deze nota, zullen de inwoners waar mogelijk bij worden betrokken.

2.4 doel van erfgoedbeleid

Het doel van deze nota is het formuleren van de gewenste toekomstige situatie en ontwikkelingen op het gebied van cultuurhistorisch erfgoed. In deze beleidsnota komt tot uiting op welke wijze deze doelstelling wordt gerealiseerd. Tevens geeft de nota antwoord op de vraag welke middelen (instrumenten, mensuren en geld) op welk moment worden ingezet om de gewenste doelstellingen te bereiken.

Hierbij is getracht om een integraal samenhangend geheel aan beleidsuitgangspunten en -instrumenten te formuleren, die passen bij de cultuurhistorische kwaliteit, het ambitieniveau en de financiële mogelijkheden van de gemeente.

2.5 leeswijzer

Hoofdstuk 3 bevat de ambitie van de gemeente. Deze ambitie is in verband gebracht met de landelijke ontwikkelingen en de unieke kwaliteiten van de gemeente en in verder uitgewerkt onder de thema's (h)erkenen van erfgoed (hoofdstuk 4), het verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed (hoofdstuk 5) en de beleving van erfgoed (hoofdstuk 6).
In hoofdstuk 7 zijn deze beleidsvoornemens verder uitgewerkt in een concrete planning, waarin is aangegeven met welke instrumenten de geformuleerde doelstellingen tot uitvoering worden gebracht en welke middelen (mensuren en geld) hiermee gemoeid zijn. Om de omvang van de nota te beperken en de leesbaarheid te bevorderen is gekozen om een aantal onderwerpen onder te brengen in de bijlagen van de nota.
Dat betekent overigens niet dat deze niet belangrijk zijn. Ook de bijlagen zijn essentiële bouwstenen waarop dit erfgoedbeleid is gebaseerd. Allereerst zijn in bijlage 1 de relevante landelijke ontwikkelingen met betrekking tot erfgoedbeleid geïnventariseerd. In bijlage 2 is de relevante ruimtelijke geschiedenis van de gemeente Gulpen-Wittem uitgewerkt. Bijlage 3 bevat onder de titel *"Aanzienlijke hoogten, heerlijke dalen, trotsche en woeste partijen, en liefelijke landouwen"* de inventarisatie, eerste selectie en aanzet tot een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Gulpen-Wittem, ontwikkeld door RAAP archeologisch adviesbureau in samenwerking met Monumentenadviesbureau (MAB). Bij deze bijlage horen ook verschillende kaarten. Tot slot bevat bijlage 4 een analyse en vertaling van de cultuurhistorische waardenkaart en rapportage RAAP uit bijlage 3 naar bescherming en beleid.

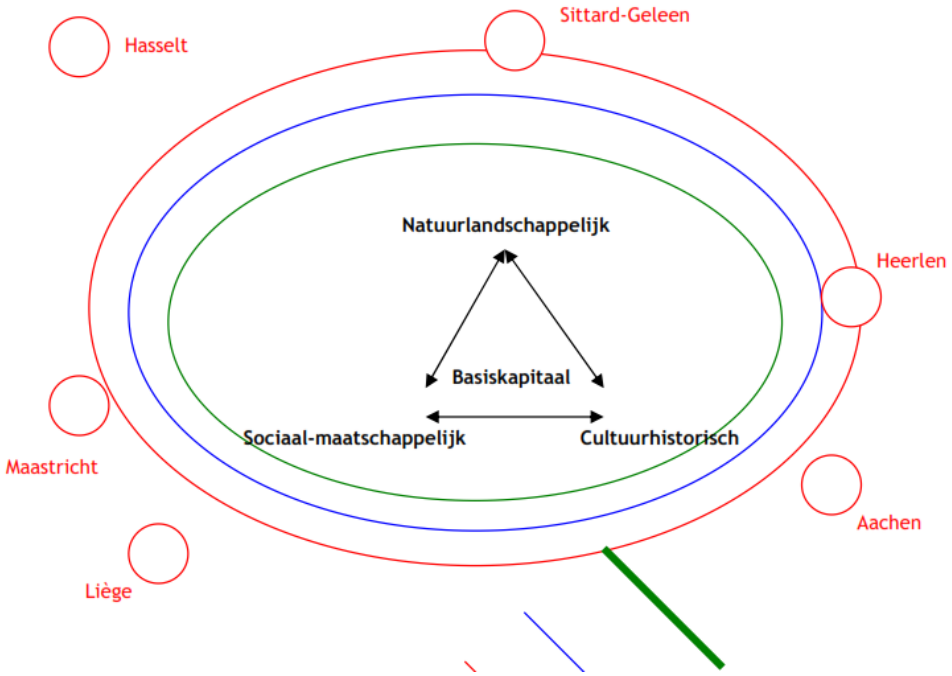
Deze beleidsnota is primair gericht op het fysieke ruimtelijke erfgoed. Het immateriële erfgoed maakt niet direct deel uit van deze nota. Daar waar echter raakvlakken bestaan tussen materieel en immaterieel erfgoed wordt hier in deze nota wel aandacht besteed. Het betreft met het uitdragen en de beleving van erfgoed. Hierbij is "het verhaal van de plek" van belang is om het erfgoed te begrijpen en te waarderen.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

van ambitie naar beleid 3



Afb. 6. visualisatie van beleid



Afb. 7. visualisatie van het basiskapitaal van de gemeente Gulpen-Wittem
die afkomstig is uit de strategiische visie 2009-2020

3. van ambitie naar beleid

3.1 inleiding

Een integrale erfgoednota kent de gemeente Gulpen-Wittem nog niet. Bouwstenen wel, in de vorm van archeologisch beleid en planologische bescherming van verschillende erfgoedcategorieën. Erfgoed komt daarnaast op vele manieren terug in het gemeentelijk beleid van Gulpen-Wittem, vooral omdat de status van Nationaal Landschap en het predicaat 'vijfsterrenlandschap' op allerlei manieren daarin doorwerken.

Erfgoedbeleid is gebaseerd c.q. bepaald op drie basis ingrediënten, namelijk de lokale gegevenheden en karakteristiek van de gemeente, het ambitieniveau en de strategische visie van de gemeente en de ontwikkelingen en regelgeving die op nationaal niveau spelen. Deze drie zaken bepalen de richting van het erfgoedbeleid. In afbeelding 6 is dit gevisualiseerd.
De overlappingen van de cirkels zijn aandachtsgebieden die in het beleid moeten worden meegenomen. Een voorbeeld hiervan is dat, ten aanzien van de overlap tussen landelijke ontwikkelingen en lokale gegevenheden en karakteristiek, vanwege de invoering van de Omgevingswet en het Omgevingsplan reeds gekozen is om het erfgoed niet meer op traditionele wijze (door aanwijzing) te beschermen, maar te anticiperen op de nieuwe systematiek in het omgevingsplan. Een ander voorbeeld is dat de gemeente bij het formuleren van haar ambitie en visie ook rekening dient te houden met de landelijke ontwikkelingen, Denk hierbij o.a. aan duurzaamheid en energietransitie.

De landelijke ontwikkelingen zijn in bijlage 1 in beeld gebracht. De karakteristiek en het erfgoed van de gemeente zijn in bijlage 2 en bijlage 3 aan de orde gesteld. Onderdeel van de lokale gegevenheden zijn ook de gemeentelijke diensten, werkwijzen etc. Deze worden voor zover relevant in dit hoofdstuk benoemd.

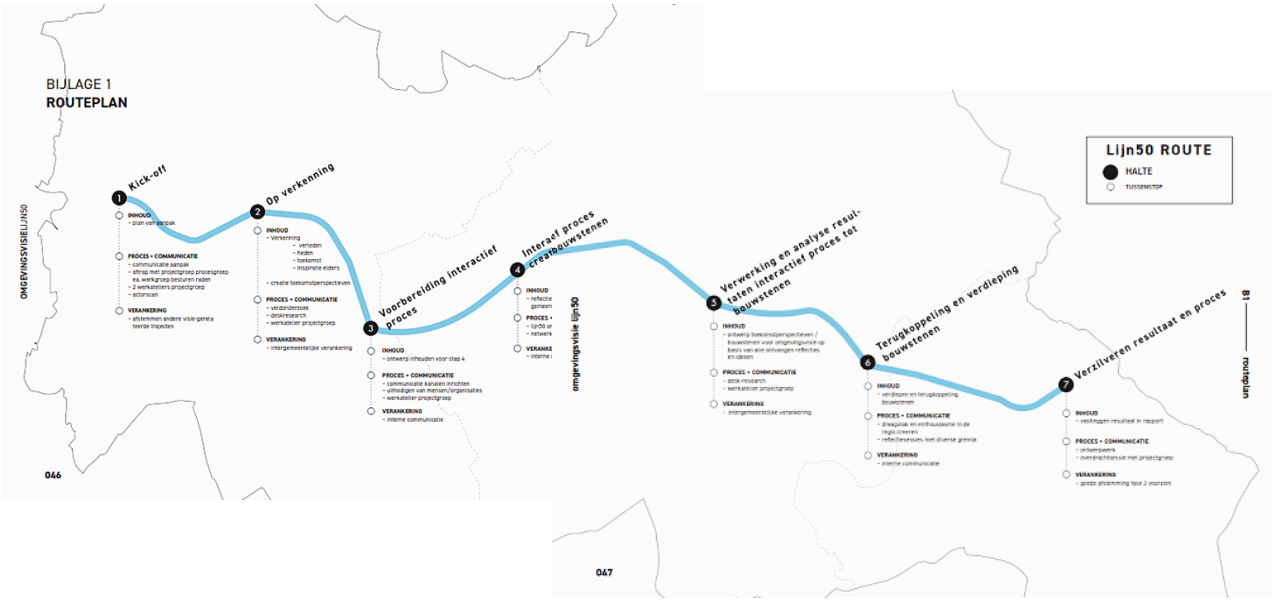
Allereerst is het wenselijk om meer inzicht te geven in de ambitie en visie van gemeente. Daarvoor zijn de onderstaande uitgangspunten en documenten van belang namelijk:

- De strategische visie 2009-2020
- De structuurvisie 2012
- De omgevingsvisie "Lijn50"
- Het Cittaslow keurmerk
- De ambitie van de gemeenteraad als input voor deze beleidsnota

3.2 strategische toekomstvisie 2009-2020

Hoewel dat de strategische toekomstvisie 2009-2020 in principe een reikwijdte heeft tot 2020, ligt de daadwerkelijke horizon van de visie verder dan 2020. Volgens de visie beschikt Gulpen-Wittem over een unieke kwalitatief hoogwaardige combinatie van natuur-landschappelijk, cultuurhistorisch en sociaal-maatschappelijk basiskapitaal. Zowel het historische landschap als het ruimtelijke erfgoed bepalen in hoge mate de identiteit en beleving van de gemeente, zowel voor inwoners als toeristen. Het landschap en erfgoed maakt dat inwoners zich thuis voelen en vormt een grote aantrekkingskracht voor het toerisme. De Strategische visie Gulpen-Wittem 2009-2020 kent erfgoed een centrale plek toe, onder meer voor de toeristisch-recreatieve sector en de agrarische sector die als belangrijke economische dragers van de gemeente worden gezien. De gemeente Gulpen-Wittem hanteert zowel in de kernen als in het buitengebied de dynamische erfgoedstrategie. Dit betekent dat wordt ingezet op het behoud, de versterking en de ontwikkeling van karakteristieke natuur- en cultuurland-schappelijke en cultuurhistorische waarden in de kernen en in het buitengebied. Dit gebeurt zonder de gemeente 'op slot' te zetten. Nieuwe ontwikkelingen worden positief ontvangen met dien verstande dat ze, getoetst aan de visie, wel zorgvuldig ingepast moeten kunnen worden.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem



Afb. 8. het “routeplan” van de omgevingsvisie Lijn50;
de Lijn50-gemeenten streven er naar om landschap, natuur en cultuurhistorie te behouden.



Afb. 9. Het Cittaslow logo dat staat voor waarden als authenticiteit, gastvrijheid, respect, tijd en aandacht voor elkaar.
Er wordt ingezet op het behoud en de versterking van de eigen identiteit en duurzame inrichting van het waardevolle landschap en woonkernen.

3.3 Structuurvisie

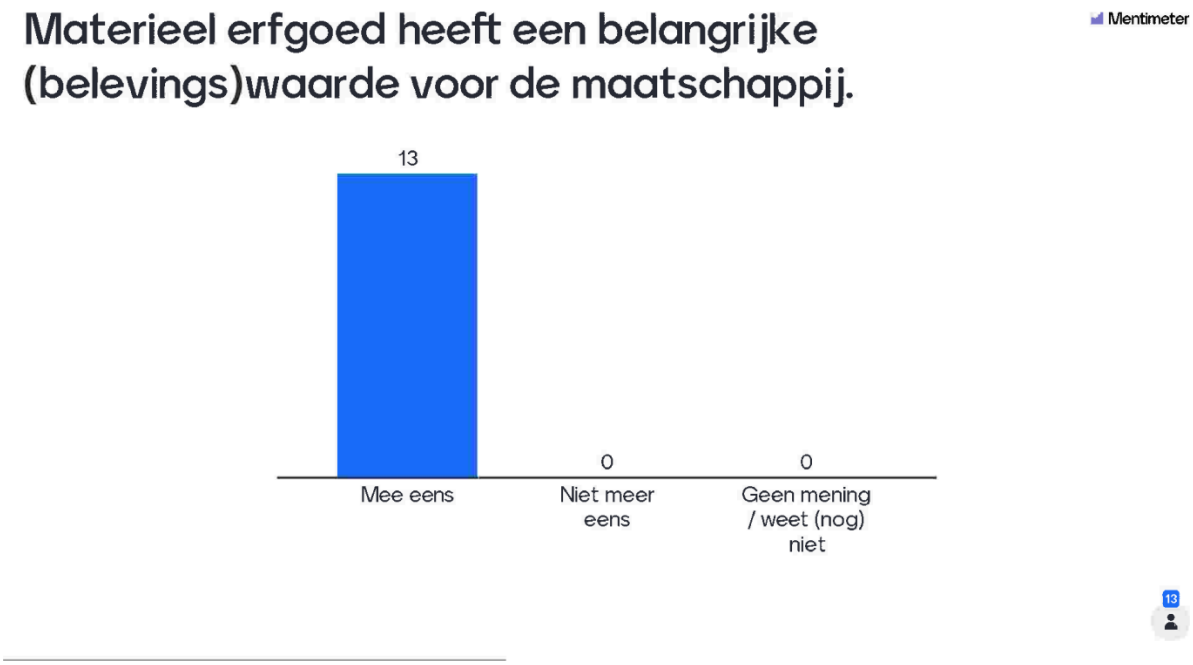
Gulpen-Wittem heeft een intergemeentelijke structuurvisie met Vaals en Valkenburg aan de Geul uit 2012. In de structuurvisie is uitgebreid aandacht besteed aan erfgoedwaarden waaronder de koppeling aan het destijds geldende Provinciaal Omgevingsplan Limburg. Kernkwaliteiten die benoemd worden zijn reliëf, ondergrond, cultuurhistorische waarden (archeologie, bouwkunst, historische geografie), natuurwaarden en de verschillen/contrasten in openheid op de plateaus en beslotenheid van hellingen en dalen. Veel kernkwaliteiten zijn gerelateerd aan cultuurhistorie en ecologie. In de uitwerking ervan zijn voor Gulpen-Wittem onder meer als doelen gesteld om landschappelijke en natuur waarden in het dal van de Mechelderbeek te herstellen, te zoeken naar agrarisch beheer als aanvulling op de grote terreinbeheerders, het opstellen van een gebiedsvisie Gulperberg, uitbreiding van het bezinningstoerisme klooster Wittem, gebruik van de oude trambaan als fietsroute en het opzetten van thematische wandelroutes. Een deel van deze plannen is verwezenlijkt (waaronder het gebiedsontwikkelingsplan Gulperberg met een aantal actiepunten voor landschapsherstel), een ander deel niet. Voor de kernen wordt expliciet aandacht gevraagd voor de inrichting van de openbare ruimte als ondersteuning van het historisch karakter ervan, mede in het kader van zelfsturingsprojecten.

3.4 Omgevingsvisie Lijn50

Alle gemeenten zijn verplicht om binnen twee jaar na inwerkingtreding van de Omgevingswet een omgevingsvisie op te stellen. De Omgevingswet treedt naar verwachting op 1 januari 2024 in werking. De omgevingsvisie geeft een brede kijk op hoe we in de toekomst in onze regio, onze gemeenten en onze wijken willen leven, wonen, werken, verplaatsen en recreëren. De gemeente Gulpen-Wittem ziet de omgevingsvisie als leidraad voor de gemeentelijke strategie.
De gemeente Gulpen-Wittem stelt op dit moment samen met de gemeenten Eijsden-Margraten, en Vaals onder de naam “Lijn50” een omgevingsvisie op. De naam “Lijn50” is geïnspireerd door de buslijn die de regio verbindt. Vroeger was dit lijn 50, tegenwoordig is dit lijn 350. Op 27 mei 2021 is met de vaststelling van een bouwstenennotitie de eerste fase afgerond. De bouwstenennotitie bestaat uit een ophaalsessie, een beschrijving van de kenmerken en kwaliteiten van de regio en de opgaven waar de regio voor staat. Net zoals in de strategische visie 2009-2020 van de gemeente Gulpen-Wittem streven de Lijn50-gemeenten er naar om landschap, natuur en cultuurhistorie te behouden en waar mogelijk te versterken en verbeteren.

3.5 Cittaslow

Gulpen-Wittem is een Cittaslow-gemeente die zich richt op de mens in een duurzame omgeving: kwaliteit van leven voor inwoners waarbij bezoekers en ondernemers centraal staan. Een omgeving die verbonden is met een kwalitatief hoogwaardig landschap. Waar een krachtige sociale gemeenschap aanwezig is die door de gemeente wordt ondersteund. Cittaslow is innovatief, maar gaat tegelijkertijd terug naar de oorsprong. Identiteit en cultuurhistorie zijn daarbij belangrijke elementen. Het (im)materiële cultuur-historisch erfgoed speelt een belangrijke rol, dit wordt ondersteund door Cittaslow-waarden als authenticiteit, gastvrijheid, respect, tijd en aandacht voor elkaar. Er wordt dus ingezet op het behoud en versterking van de eigen identiteit en duurzame inrichting van het waardevolle landschap en woonkernen. Daarnaast wordt gestreefd naar saamhorigheid, gemeenschapszin, gemoedelijkheid en betrokkenheid onder inwoners en het stimuleren van het rijke verenigingsleven. Tot slot wordt gestreefd naar werken en leven met een menselijke maat en menselijk tempo waarbij ook nog tijd is om te genieten. De gemeente Gulpen-Wittem wil permanent en consequent Cittaslow uitdragen en vanuit deze filosofie werken. Het spreekt voor zich dat het ruimtelijke erfgoed hierbij een grote rol speelt.



Afb. 10. Een van de sheets met betrekking tot de peiling van de raad in 2021 over erfgoedambities.

3.6 de ambitie van de (voormalige) raad als onderlegger voor erfgoedbeleid

In mei 2021 heeft een werksessie met de voormalige gemeenteraad plaatsgevonden, waarbij de voormalige raad een aantal stelling werd voorgelegd. De gehele gemeenteraad was van mening dat het ruimtelijke erfgoed een belangrijke (belevings)waarde heeft voor de maatschappij. Ook was meer dan 75 % van de raad van mening dat de erfgoedzorg van de Gemeente Gulpen-Wittem zich niet moet beperken tot alleen de wettelijke taken. Het gemeentebestuur is er van doordrongen dat het erfgoed van belang is voor de eigen identiteit, kwaliteit van de leefomgeving en de toeristische potenties van de gemeente. We concluderen dat er bestuurlijk een groot draagvlak en ambitie voor behoud en ontwikkeling van het cultuurhistorische erfgoed is. Het erfgoed van Gulpen-Wittem krijgt daarmee de aandacht die het verdient.

3.7 beleidsthema's

De combinatie van de drie basis bestanddelen, het aangegeven ambitieniveau en de visie van het gemeentebestuur, de ontwikkelingen en regelgeving op nationaal niveau en de lokale gegevenheden en karakteristiek van de gemeente vormen de basis voor het te formuleren beleid, dat in deze nota puntsgewijs verder is uitgewerkt.
Er is er gekozen voor een drietal speerpunten c.q. thema's. Het betreft:

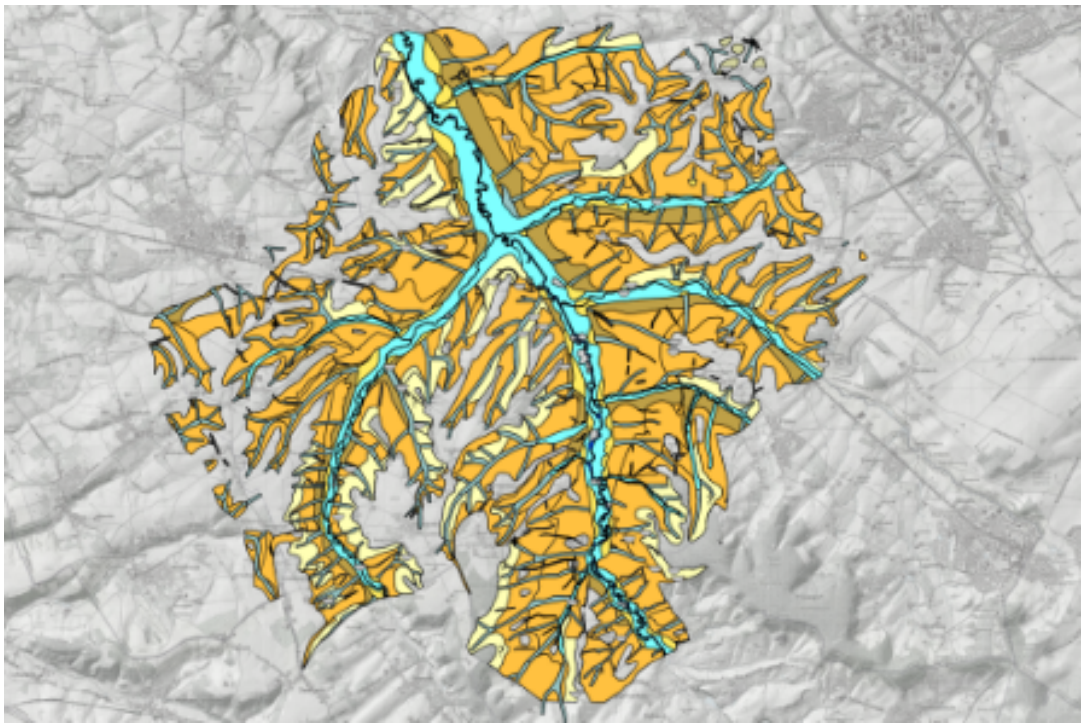
1. (h)erkennen van erfgoed
2. verbeteren van de kwaliteit van en duurzaamheid van erfgoed
3. de beleving van erfgoed

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

(h)erkennen van erfgoed 4



Afb. 11. Helling met kalksteenrotsen, vrijwel onherkenbaar door de begroeiing (foto: Reinier Ellenkamp).



Afb. 12. De te beschermen aardkundige waarden

4. (h)erkennen van erfgoed

4.1 inleiding

Alhoewel wij eveneens met bewustwording en draagvlakvergroting het behoud van het erfgoed willen bewerkstelligen, gaat deze paragraaf voornamelijk over de wijze van bescherming van erfgoed. Tot voor kort vond de bescherming van erfgoed met name plaats door aanwijzing; rijksmonumenten op basis van de Monumentenwet / Erfgoedwet en gemeentelijke monumenten op grond van een gemeentelijke verordening. Daarbij wordt opgemerkt dat het Rijk zich steeds verder terugtrekt en vooral kader stellend is. Er worden slechts nog sporadisch nieuwe rijksmonumenten aangewezen. Dit betekent dat de verantwoordelijkheid voor het aanwijzen van erfgoed vooral bij de gemeentelijke overheid is komen te liggen.
De beleidsbrief “Modernisering van de Monumentenzorg” van enkele jaren geleden en de introductie van de nieuwe Omgevingswet die waarschijnlijk per 1 januari 2024 in werking treedt, heeft verandering gebracht in de wijze van beschermen van cultureel erfgoed. De beleidsbrief “Modernisering van de Monumentenzorg” gaat uit van bescherming van erfgoed in bestemmingsplannen. In het kader van de nieuwe Omgevingswet, worden gemeenten verplicht om een omgevingsplan vast te stellen waarin de regels over de fysieke leefomgeving en ook het ruimtelijke erfgoed worden opgenomen. De gemeente Gulpen-Wittem heeft bij het opstellen van het erfgoedbeleid besloten om hierop te anticiperen, door in 2016 opdracht te verstrekken voor een alles omvattende inventarisatie, selectie en voorlopige waardering van ruimtelijk erfgoed. De inventarisatie, selectie en voorlopige waardering moet worden omgezet in een definitieve waardenkaart en bescherming.

De bescherming zal gaan plaatsvinden door in het omgevingsplan een vergunningstelsel op te nemen. Beschermen van erfgoed betekent overigens niet dat er niks meer mag veranderen aan een beschermd object. Als de cultuurhistorische of monumentale waarden van een pand of ander erfgoedelement worden gerespecteerd is het geen probleem om wijzigingen aan te brengen. Bij een vergunningsaanvraag wordt getoetst of deze waarden niet onevenredig worden aangetast. Als dat wel het geval is, vind een belangenafweging plaats, waarbij wordt gekeken of de (andere) belangen (van de eigenaar) dermate zwaarwegend zijn dat zij aantasting van de cultuurhistorische waarden rechtvaardigen.
Ten aanzien van de bescherming van erfgoed wordt maatwerk verricht. Er wordt niet meer beschermd dan strikt noodzakelijk is voor het behoud van cultuurhistorische waarden. In de navolgende paragrafen is per categorie erfgoed de voorgestelde bescherming aangegeven.

4.2 aardkundige waarden

Er heeft geen waardering plaatsgevonden van de aardkundige waarden. Belangrijke zaken kunnen echter uit de kaart worden gedistilleerd. Voor wat betreft de aardkundige waarden zijn met name de terreinvormen en het reliëf van belang. Bij terreinvormen moet worden gedacht aan het verloop van hoog gelegen plateaus, via steile, stenige hellingen, overgaand in hellingen met löss, via de hellingvoet naar de laag gelegen beekdalen.
Voor bescherming komen in aanmerking:

- De restanten van grindheuvels op de plateaus
- De hellingen
- De voet van de hellingen met dalwaaieruitspoelingen
- De droogdalen
- De holle wegen die zijn ontstaan door uitspoeling

De betreffende gebieden zijn op de kaart in afbeelding 12 aangegeven. Daarnaast zijn op sommige plaatsen bijzondere geologische fenomenen binnen de gemeente aanwezig zoals bronnen en dolines (ook wel sinkholes).



Afb. 13.Dolines ontstaan door het wegspoelen van het onderliggende kalkgesteente. (foto Reinier Ellenkamp)

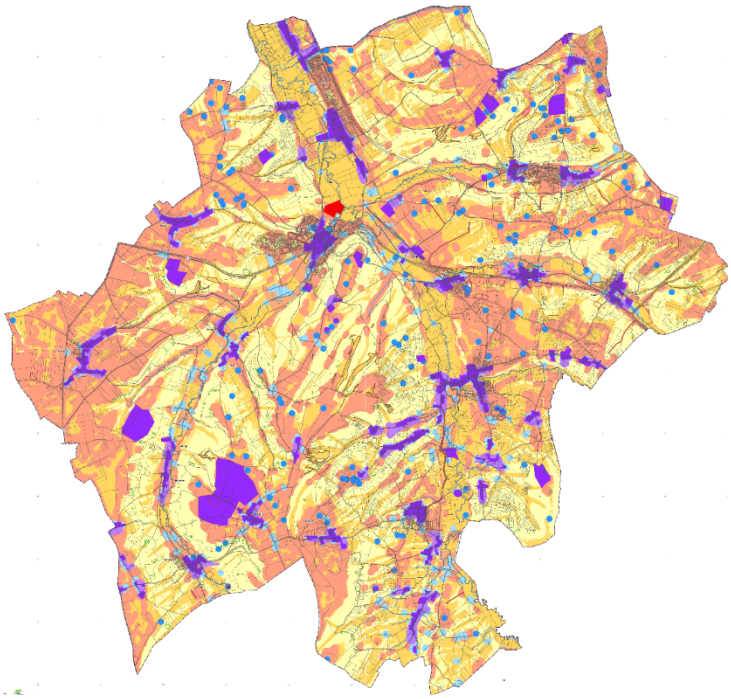


Afb. 14. Een archeologische opgraving in Slenaken in 2019 (foto RAAP)

De trechtervormige dolines (afbeelding 13) ontstaan door het wegspoelen van het onderliggende kalkgesteente. Ook deze locaties zullen een bescherming krijgen. In het omgevingsplan zullen verbodsbepalingen worden opgenomen voor het afgraven en ophogen van het de bodem c.q. het bestaande reliëf. In incidentele gevallen kan hier middels een aanlegvergunning van worden afgeweken.

4.3 archeologie

Zoals eerder in paragraaf 3.5 reeds vermeld dateert het erfgoedbeleid van de gemeente Gulpen-Wittem uit 2007 en werd dit beleid in 2016 geüpdatet. Ook is een deel van dit beleid bij herziening van bestemmingplannen vertaald in beschermende regels, deze regels zijn echter deels verouderd. Daarnaast zijn er in enkele kernen geen archeologieregels opgenomen. Voor deze gebieden is in de Erfgoedverordening uit 2010 een vangnet opgenomen. In verband met de inwerkingtreding van de Omgevingswet is herziening van de erfgoedverordening noodzakelijk. In deze nieuwe Erfgoedverordening zal eveneens een vangnet voor archeologie worden opgenomen. Zowel de vigerende bestemmingsplannen als de nieuwe vastgestelde Erfgoedverordening krijgen bij de inwerkingtreding van de Omgevingswet een juridische status in het voorlopige omgevingsplan. De Omgevingswet bepaald dat gemeente binnen 6 jaar na inwerkingtreding van de wet een definitief omgevingsplan moeten vaststellen. Dit zal waarschijnlijk gefaseerd gaan gebeuren. Ondanks het vangnet in de Erfgoedverordening brengen de bestemmingsplannen - met uit 2007 daterende regels - risico's met zich mee. Indien op basis van deze regels geen onderzoek is vereist én er tijdens de uitvoering van bouwwerkzaamheden blijkt dat er toch archeologische relicten in de bodem zitten, loopt de gemeente de kans dat zij voor de kosten van een eventuele opgraving moet opdraaien. Om deze reden is het wenselijk om bij het opstellen van omgevingsplannen prioriteit te geven aan archeologie. Om het archeologische bodemarchief hierin goed te verankeren is het wenselijk om de uit 2015 daterende verwachtings- en beleidskaarten te actualiseren en eveneens het archeologiebeleid dat door de raad in december 2016 werd vastgesteld tegen het licht te houden en te herzien. De actualisatie van het archeologiebeleid moet duidelijkheid geven over de doelstellingen en uitgangspunten van beleid en de fysieke bescherming van archeologisch waarden. De archeologische "monumenten" en verwachtingen zullen in het omgevingsplan worden overgenomen. Voor archeologische "monumenten" wordt in het omgevingsplan een verbod opgenomen om verstoring tegen te gaan. Voor de verschillende archeologische verwachtingen zullen, afhankelijk van de omvang van de ingreep in de bodem, onderzoeksverplichtingen in het bestemmingsplan worden opgenomen.



Afb. 15. De archeologische verwachtingskaart uit 2007-2016



Afb. 16. Het beekdal van Wijlre vanaf de hoger gelegen weg door het dorp (foto: Luuk Keunen)

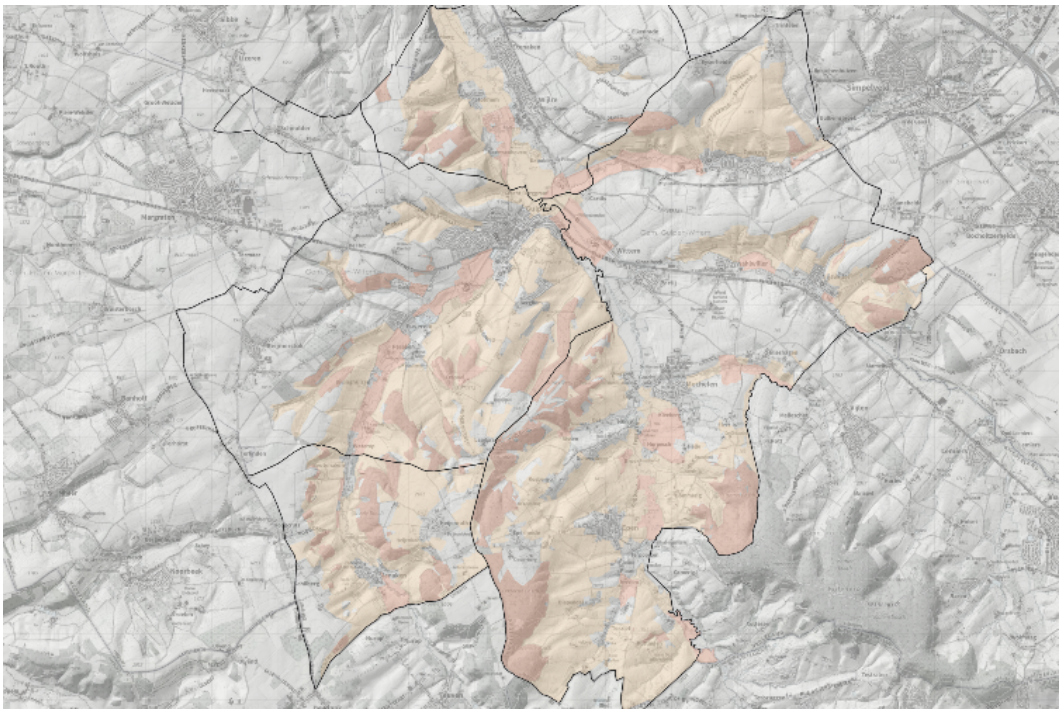


Afb. 17. Een fraai zicht op het dal tussen Eperheide en Epen (foto: Luuk Keunen).

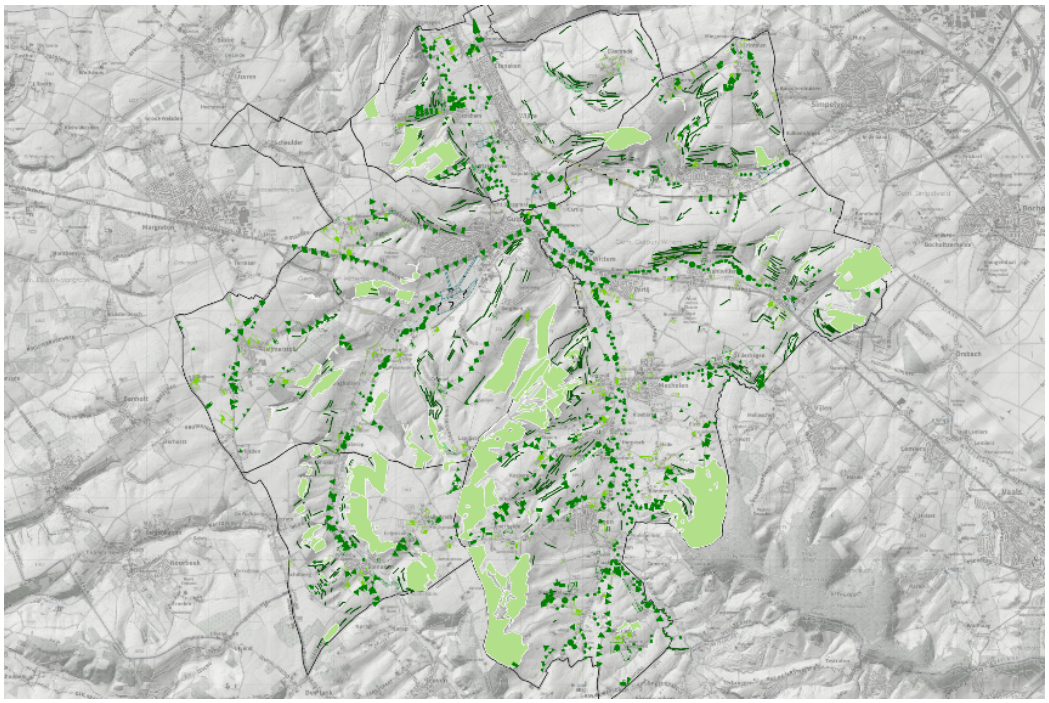
4.4 cultuurlandschap

In de rapportage van RAAP is per landschappelijk deelgebied een waardering uitgesproken, waarmee inzichtelijk is geworden in welke deelgebieden veel en waar minder waarden aanwezig zijn. Meegenomen elementen vallen binnen de thema's infrastructuur, waterstaat, opgaand groen, verkaveling, bestuur, economie en nijverheid, religie, oorlog en defensie, delfstoffenwinning, historische nederzettingslocaties, uitzichten en overige landschapselementen. Op de waardenkaart hebben verschillende gebieden een zeer hoge of hoge cultuurhistorische waarde gekregen. Dit zijn de gebieden die het meest gaaf bewaard zijn gebleven. In principe worden de verschillende landschapselementen in deze als waardevol en zeer waardevol allemaal afzonderlijk beschermd. Omdat we zoveel mogelijk maatwerk willen leveren en inwoners niet onnodig willen belasten met regels, is het over het algemeen niet noodzakelijk om voor de bovengenoemde gebieden in het omgevingsplan een integrale bescherming te regelen.
Wel zullen voor de betreffende gebieden in het omgevingsplan regels worden opgenomen ten aanzien van het (historisch) grondgebruik (aanduiding / werkingsgebied "waarde - behoud cultuurlandschap"). Op basis hiervan zal het niet zondermeer toegestaan zijn om grasland om te zetten in akkerland en andersom. Het spreekt voor zich dat dergelijke regels niet alleen vanuit cultuurhistorie wenselijk zijn, maar ook om bodemerosie en afspoeling van grond tegen te gaan. Ook het aanbrengen van nieuwe wegen, paden en verhardingen binnen de betreffende gebieden zal aan regels worden gebonden.

Daarnaast zal het hoog gewaardeerde cultuurlandschap vooral een signalerende en inspirerende functie krijgen, die als zodanig in het omgevingsplan zal worden opgenomen. Op basis hiervan kunnen suggesties worden gedaan ter versterking van de beleving van dit waardevolle cultuurlandschap. In dat geval zal vanuit het omgevingsplan een doorverwijzing worden gemaakt naar een gebiedsbeschrijving met uitgangspunten voor behoud en ontwikkeling.



Afb. 18. De waardenkaart met cultuurlandschap van RAAP



Afb. 19. Overzichtskaart met historisch groen- en landschapselementen

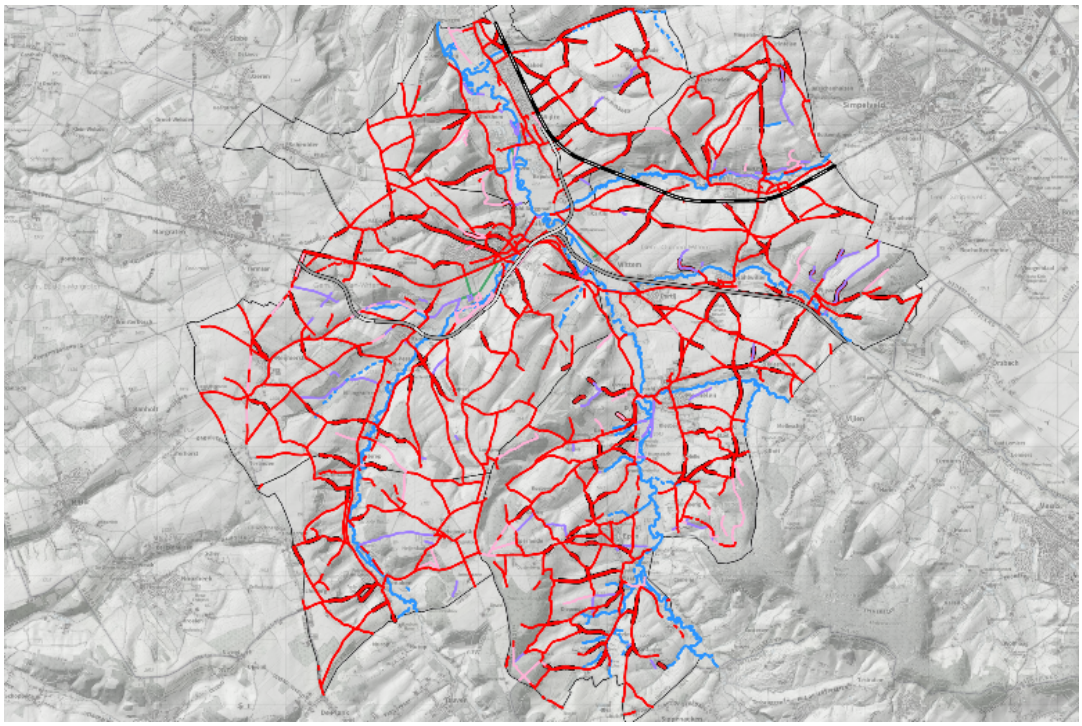


Afb. 20. Historische groen- en landschapselementen in de vorm van graften en beplanting

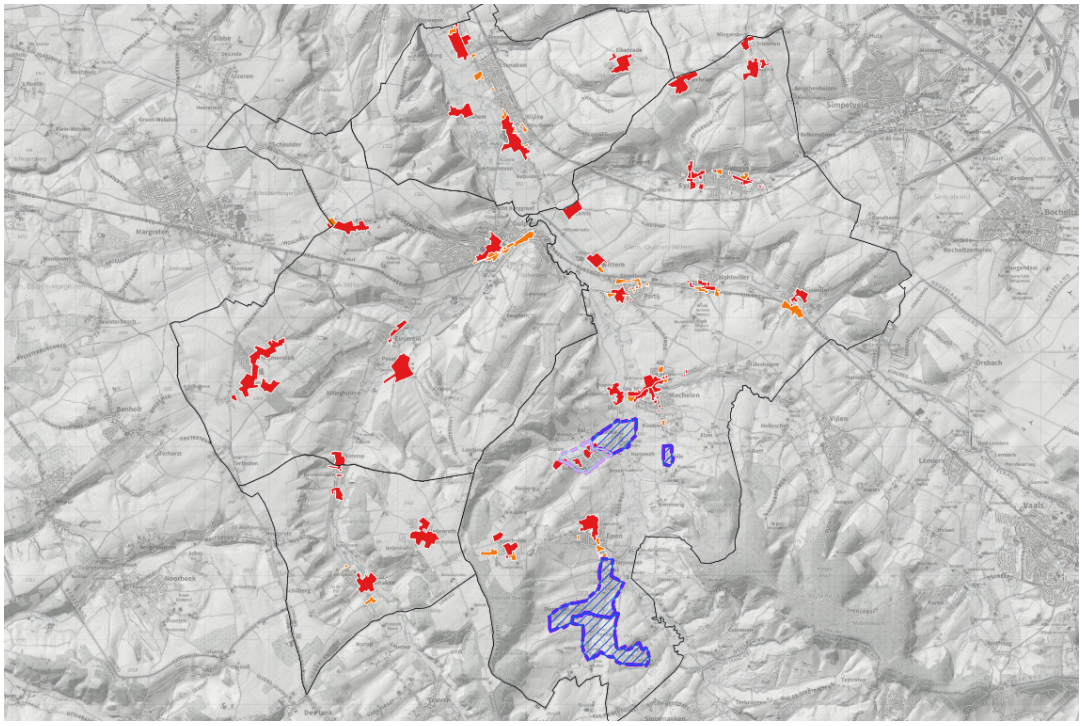
4.5 groen- en landschapselementen

Op basis van de analyse in bijlage 4 blijkt dat de inventarisatie van groen- en landschapselementen niet geheel compleet is. De grotere groen- en landschapselementen zijn over het algemeen compleet op kaart aangegeven. Kleinere elementen zoals hagen rond weilanden zijn niet altijd aangegeven. Ook ontbreekt gedetailleerde informatie over waardevolle oude solitaire bomen en beplanting. Het zuidelijk deel van de gemeente is eerder geïnventariseerd door ecologisch adviesbureau Maes uit Utrecht. Hiervan is het boek *Oude bossen, houwallen en heggen in het hoogste Zuid-Limburg.* (Bert Maes e.a.) verschenen. Dit boek bevat onmisbare kennis over inheemse bomen en struiken en het cultuurhistorische gebruik hiervan. Het is wenselijk om het noordelijke deel van de gemeente eveneens te laten inventariseren door ecologisch adviesbureau Maes e.a. en beide inventarisaties op te nemen in de definitieve waardenkaart. Hierdoor wordt een compleet en gedetailleerd beeld verkregen van waardevolle groen- en landschapselementen ter bescherming in het toekomstige omgevingsplan.

Hoewel deze paragraaf is aangeduid als “groen- en landschapselementen gaat het niet alleen om elementen in het landschap, maar ook gebieden, groepen en solitaire objecten. Al deze zaken krijgen in het omgevingsplan een bescherming. Zo zullen oude bossen in het toekomstige omgevingsplan worden aangeduid als “historisch waardevol groen gebied”. Uitgangspunt is behoud van de vastgestelde cultuurhistorische kenmerken en waarden van de groene structuur en de bomen en struiken. Er wordt ingezet op zoveel mogelijk herstel en versterking van deze waardevolle gebieden. Als landschapselement worden onder andere aangemerkt houtwallen, bosstroken, begroeide graften en holle wegen en hoogstamboomgaarden en lanen. Zij krijgen in het omgevingsplan de aanduiding / het werkingsgebied “historisch waardevol groen element”.
Hagen, solitaire bomen of struiken krijgen in het toekomstige omgevingsplan de aanduiding / het werkingsgebied “historisch waardevol groen object”. In principe is voor alle werkzaamheden aan groen- en landschapselementen alsmede aan waardevolle solitaire bomen, die het normale onderhoud te boven gaan, een vergunning nodig. Het betreft werkzaamheden als het vellen van bomen, struiken en hagen, alsmede het afgraven van graften.
De afweging of werkzaamheden wel of niet toelaatbaar zijn zal bij de vergunningaanvraag moeten plaatsvinden. Het spreekt voor zich dat daarbij zeer waardevol gebieden, elementen en objecten met een hoge mate van gaafheid, authenticiteit en historische betekenis, voorzichtiger moet worden omgesprongen dan met jongere landschapselementen.
Uitgangspunt is behoud van de vastgestelde cultuurhistorische kenmerken en waarden van de groene structuur en de bomen en struiken. Vanuit de bescherming in het omgevingsplan zal daarvoor naar een beschrijving van de karakteristiek en waarden van het gebied worden doorverwezen, waaraan prioritaire aanbevelingen en specifieke randvoorwaarden zijn gegeven voor beheer en onderhoud. Deze zijn uiteraard afhankelijk van de specifieke kenmerken van het gebied. Eenzelfde methodiek zal ook gelden voor groen- en landschapselementen en -objecten. Zo geldt voor de hoogstam fruitbomen o.a. het behoud van oude regionale variëteiten en voor oude heggen het op traditionele wijze blijven snoeien van deze groenelementen. Bij zeer waardevolle groenelementen zal, vanwege de cultuurhistorische en veelal ook ecologische waarden, de aanbeveling gedaan worden om - evenals bij gebouwen - voorafgaand aan het plannen en de uitvoering een quickscan-onderzoek te verrichten naar de waarden van het groen in relatie tot vitaliteit. Daarnaast geldt dat voor een goed beheer en onderhoud het zeker bij groen- en landschapselementen zaak is om de eigenaren bewust te maken van de bijzondere waarde van hun eigendom. Het herstel van landschapselementen kan mogelijk met verwijzingen naar geldende subsidieregelingen worden gestimuleerd. Voor wat betreft de landschapsgebieden en landschapselementen die eigendom zijn van de gemeente heeft de gemeente een voorbeeldfunctie ten aanzien van goed beheer en versterken van de waarden.



Afb. 21. Overzichtskaart met de historische infrastructuur



Afb. 22 Overzichtskaart met de historische kernen, nederzettingen en beschermde gezichten

4.6 historische infrastructuur

Hoewel de meeste elementen van de historische infrastructuur eigendom zijn van de gemeente en hogere overheden zijn ook overheden niet altijd op de hoogte van de historische waarden van wegen, paden, waterlopen, graften, holle wegen en andere veedriften. Dat geldt ook voor particuliere grondeigenaren.
Voor de bescherming van de historische infrastructuur wordt in het omgevingsplan een aanlegvergunningstelsel opgenomen. Behoudens de cultuurhistorische waarden zullen in de tabel met waardevolle infrastructurele elementen ook aanbevelingen en randvoorwaarden voor behouden worden opgenomen, welke gezamenlijk het toetsingskader voor de vergunningsaanvraag vormen.

Bij de meeste wegen is alleen het tracé behouden, terwijl bij sommige wegen ook de historische oppervlakte verharding en het profiel van de weg nog aanwezig is. Het spreekt voor zich dat hier sprake is van een hogere mate van gaafheid en herkenbaarheid, die we zo veel mogelijk willen behouden.
Soms is het wenselijk om een verdwenen tracé (zonder reconstructie) opnieuw zichtbaar of herkenbaar te maken, zoals bijvoorbeeld de verdwenen trambaan. Ook kan het wenselijk zijn om bij herinrichting van bijvoorbeeld straten of driesen in een historische nederzetting, de herinrichting te inspireren op de historische situatie en daarop ook de materialen aan te passen. Daardoor wordt de beleving van de historische nederzetting zowel voor inwoners als toeristen versterkt. Ten aanzien aanbevelingen en randvoorwaarden voor onderscheiden we:

- het behoud van het historische tracé
- het behoud van het historische (weg)profiel al dan niet met bermen en taluds
- het behoud van de historische verharding
- de aanbevelingen tot het terugbrengen van de historische situatie en/of materiaalgebruik.

4.7 historische nederzettingsstructuren en landgoederen

In de uitgevoerde inventarisatie zijn de kernen van de gemeente Gulpen-Wittem onderverdeeld in stedenbouwkundige typen, met ieder hun eigen kenmerk. Er heeft nog geen selectie en waardering plaatsgevonden, dit moet nog gebeuren. De stedenbouwkundige inventarisatie vormt hiervoor wel een goede basis en kan tevens de inhoudelijke input leveren voor het toekomstig welstandsbeleid.

Ook de in bijlage 2 (het verhaal van de gemeente) aangegeven ontwikkelingen van de verschillende kernen vormen een goede basis voor verdere selectie en waardering, die zal plaatsvinden bij implementatie van de erfgoedkaart in het omgevingsplan.
De bescherming van historische nederzettingsstructuren en stedenbouwkundige ensembles is maatwerk. Per gebied wordt een beschrijving van de karakteristieken en waarden van het gebied opgesteld waaraan specifieke voorschriften voor het behoud en de versterking van de cultuurhistorische waarden van het gebied zullen worden opgenomen.

Zowel de rijksbeschermde gezichten als de nog te selecteren waardevolle nederzettingsstructuren krijgen in het omgevingsplan de aanduiding / het werkingsgebied “waardevol gezicht of ensemble”. Ook is het mogelijk nog wenselijk om de geselecteerde zeer waardevolle nederzettingsstructuren aan te wijzen tot gemeentelijk dorpsgezicht.
Het voornaamste doel hiervan is de inwoners van de gebieden bewust te maken van de bijzondere waarden van de gebieden en het feit dat hier voorzichtig mee moet worden omgesprongen. De meest bijzondere onderdelen in het gebied zullen een afzonderlijke bescherming krijgen, zoals bijvoorbeeld de rijksmonumenten, de waardevolle gebouwen, waardevolle kleine gebouwde elementen (kruisen en kapellen), beeldbepalende bomen en groen, etc. Voor de overige onderdelen van het gezicht of ensemble worden voorschriften ontwikkeld die de onderlinge ruimtelijke historische samenhang, de belevingswaarde en het historische beeld beschermen en versterken.



Afb. 23. De nog goed herkenbare dries van Mechelen. Bij herinrichting van de omgeving is rekening gehouden met de karakteristiek en cultuurhistorische waarden van het gebied. (foto: Luuk Keunen)



Afb. 24. Pesaken 13 te Gulpen is voorbeeld van een in baksteen opgetrokken carrévormige hoeve die reeds op basis van het bestemmingsplan is beschermd als karakteristiek pand (foto: CeesJan Frank)

Daarbij gelden de onderstaande uitgangspunten:

- de openbare ruimte krijgt bij herinrichting van het gebied een inrichting die is afgestemd op de cultuurhistorische karakteristiek van het gebied.
- voor gebieden met de aanduiding / het werkingsgebied “waardevol gezicht of ensemble” geldt een verhoogd welstandniveau, waarbij wordt getoetst aan de karakteristiek van het gebied.
- bij het slopen van gebouwen en bouwwerken wordt door middel van een aanvraag om omgevingsvergunning getoetst of de cultuurhistorische waarden hierdoor niet onevenredig worden aangetast.
- bij nieuwbouw of verbouw van gebouwen en bouwwerken moet het nieuwbouwplan worden aangepast (goothoogte, dakrichting, geleding, materiaal en kleurgebruik) aan de historische karakteristiek van het gebied.

Het grootste deel van de rijksbeschermde landgoederen en buitenplaatsen genieten reeds bescherming vanuit de Erfgoedwet. Waar nodig zullen in het omgevingsplan aanvullende regels en inspiratiekaders worden geboden voor het behoud en de versterking van de cultuurhistorische waarden van de landgoederen en buitenplaatsen.

4.8 gebouwen

De beleidsbrief “Modernisering van de Monumentenzorg” van enige tijd geleden heeft verandering gebracht in de wijze van beschermen van cultureel erfgoed. De beleidsbrief “Modernisering van de Monumentenzorg” gaat uit van planologische bescherming van erfgoed, in het bestemmingplan en straks dus in het omgevingsplan. Mede gelet op deze ontwikkeling en de inwerkingtreding van de Omgevingswet per 1 januari 2024 is het niet meer voor de hand liggend om erfgoed primair te beschermen op basis van een erfgoedverordening, maar indien mogelijk te kiezen voor een planologische bescherming. De gemeente Gulpen-Wittem heeft hiervoor al eerder gekozen door 488 waardevolle panden in het bestemmingsplan de aanduiding / het werkingsgebied “karakteristiek pand” te geven en deze panden als zodanig planologisch te beschermen. We willen deze lijn ook in het nieuwe omgevingsplan doorzetten.

De gebouwen en bouwwerken zijn bij de selectie en waardering onderverdeeld in:

- panden en objecten met hoge en zeer hoge waarden (monumentaal)
- panden en objecten met positieve waarden (beeldbepalend)
- panden en objecten met basiswaarden (beeldondersteunend)

panden en objecten met hoge en zeer hoge waarden (monumentaal)

De panden en objecten met hoge en zeer hoge waarden zijn in hoge mate gaaf en authentiek bewaard gebleven. Ze hebben op lokaal niveau vergelijkbare kwaliteiten en waarden als rijksmonumenten en zijn in hun geheel beschermenswaardig. Daarbij gaat het niet alleen om het exterieur maar ook om nog aanwezige waardevolle interieuronderdelen. Bescherming van waardevolle interieurdelen is echter lastig. Voor de bescherming hiervan is het noodzakelijk om alle (327) panden te bezoeken en de interieurdelen te beschrijven. Buiten de hoeveelheid werk die dit met zich meebrengt, wordt dit vaak ook door de eigenaar als belastend ervaren, enerzijds vanwege privacy en anderzijds vanwege de bescherming van het interieur. Vaak gaan eigenaren ervan uit dat de bescherming het gevolg heeft dat er niks meer aan het pand mag worden gewijzigd, hetgeen met name ten aanzien van het interieur beklemmend wordt ervaren. Om deze reden willen we de bescherming van de panden beperken tot het exterieur. Bij interne verbouwing van het pand zullen we de eigenaar echter wel proberen te motiveren om de monumentale onderdelen van het interieur te behouden.

panden en objecten met positieve waarden (beeldbepalend)

De panden en objecten met positieve waarden zijn in historische zin zowel ruimtelijkbepalend en beeldbepalend. Ze dragen in hoge mate bij aan de beleving van de historische nederzettingsstructuren en het

Waardering monumentaal bouwwerk of gebouw

Kerngegevens

Nummer:	S005
Naam:	N.v.t.
Adres:	Houterend 95
Plaats:	Stein
Bouwstijl:	Eclecticisme
Kerndatering:	Bouwvergunning 1917, gevelopschrift 1925.
Oorspronkelijke functie:	woonhuis

Typering

Decoratief gepleisterd vrijstaand woonhuis uit 1925. Het pand bestaat uit twee bouwlagen onder een zadeldak en ligt evenwijdig aan de weg. De voorgevel heeft drie traveeen. De gevel is door middel van gepleisterde lisenen in zuilmotief (met o.a. voluten en guirlandes) in vlakken verdeeld. Daarnaast is de gevel doormiddel van een horizontaal gepleisterde lijst ter plaatse van de onderdorpels van de ramen onderverdeeld. De ramen en voordeur zijn voorzien van decoratief gepleisterde raam- en deuromlijstingen. Onder de goot is een decoratieve geleisterde lijst aanwezig. De ramen zijn voorzien van segmentboogvormige houten T-vensters met glas in lood. De entree heeft een decoratieve houten deur met bovenlicht met glas in lood.



Waardering

Het object is cultuurhistorisch waardevol vanwege zijn historisch-ruimtelijke samenhang, architectuurhistorische, en / of architectonische waarden en/of (cultuur)historische waarden en meer in het bijzonder omdat:

Cultuurhistorie
- Het pand is van betekenis voor de plaatselijke geschiedenis als uitdrukking van een sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkeling.

Situationele en ensemble waarden
- Het pand is van betekenis als onderdeel van en is ondersteunend aan de historische nederzettings-structuur, waarvan de oorspronkelijke ruimtelijke structuur nog herkenbaar aanwezig is.
- De bouwmassa heeft mede in relatie tot zijn omgeving een bijzondere beleving en is belangrijk voor de identiteit van de omgeving.

Vormgeving en architectonische waarden
- Het pand is van architectonische betekenis in relatie tot het ontwerp en de compositie van de voorgevel die van betekenis is vanwege de esthetische kwaliteit.

Gaafheid en herkenbaarheid
- Het pand bezit een hoge mate van (architectonische) gaafheid. Het object wekt een oorspronkelijke indruk of heeft veranderingen ondergaan waarbij het oorspronkelijke beeld herkenbaar is gebleven.

Zeldzaamheid
- Het object bezit een architectuurhistorische zeldzaamheid vanwege de bijzondere detaillering, de ornamenten en de gaafheid in relatie tot het ouderdom

Waardevolle elementen:
- Het decoratieve pleisterwerk van de gevels.
- De nog oorspronkelijke ramen met glas-in-lood.
- De decoratieve oorspronkelijke voordeur

Uitgangspunten voor wijzigingen aan het object:
- Behoud van de historische bouwmassa.
- Behoud van de dakvorm en richting.
- Behoud van de compositie van de gevels.
- Behoud van de waardevolle elementen van de gevels.
- Behoud van de oorspronkelijke ramen en voordeur, (indeling, materiaalgebruik en detaillering).

Bescherming:

De bouwmassa, de gevels en waardevolle elementen van het op de verbeelding aangegeven bouwvlak.

Afb. 25. Voorbeeld van maatwerk beschrijving en bescherming van een karakteristiek pand.

cultuurhistorisch waardevolle landschap. Het zijn panden en objecten met een mindere mate van gaafheid en authenticiteit dan de panden en objecten met (zeer) hoge waarden. Vaak zijn de oorspronkelijke details verloren gegaan doordat ramen bijvoorbeeld vervangen zijn of de indeling is gewijzigd. De historische verschijningvorm, architectuur, gevelindeling en gevelornamenten zijn over het algemeen wel gaaf bewaard gebleven en als zodanig in cultuurhistorische zin van belang.
Voor deze categorie geldt het uitgangspunt dat behoud, herstel en versterking van het ruimtelijk historisch gevelbeeld en/of hoofdvormen is gewenst. In de aan deze kwalificatie te koppelen regelgeving kan een uitgangspunt zijn dat alleen de buitenkant van het gebouw is beschermd en dat een vergunning aangevraagd moet worden bij sloop. Dit geldt zowel voor het hele gebouw, als voor onderdelen.
Het uitgangspunt is om het gebouw, of onderdelen daarvan, te behouden. Voor wat betreft verbouw, aanbouw, schilderen of wijzigen van een karakteristiek gebouw kunnen in principe de regels gelden die voor andere gebouwen ook gelden.

panden en objecten met basiswaarden (beeldondersteunend)
De panden met basiswaarden, zijn met name beeld of ruimtelijk ondersteunend. Deze gebouwen kunnen met name van belang zijn in combinatie met de cultuurhistorische, waardevolle omgeving in de oude, historische kernen en het waardevolle cultuurlandschap. Ze zijn dus ondersteunend aan een historisch ensemble. Voor deze categorie geldt dan het behoud van de bestaande bouwmassa, de goothoogte, dakvorm en -richting. Ook de kleur en het materiaalgebruik van de gevels en daken kunnen daarbij van belang zijn.

bouwhistorische verwachting en te verwachten monumentale waarden in het interieur
Naast waardering van de bouwwerken is, waar relevant, ook een bouwhistorische verwachting aan panden en objecten toegekend. Dat zijn gebouwen waarvan op grond van historisch kaartmateriaal en de uiterlijke kenmerken kan worden aangenomen dat in het pand mogelijk een oude kern bevat waarin bijvoorbeeld oude kelders, schouwen of constructieonderdelen, zoals balklagen of oude kapconstructies nog aanwezig zijn. Ook bij jongere panden kunnen nog waardevolle interieurelementen aanwezig zijn. Het gaat dan om schoorsteenmantels, tegelvloeren, plafondornamenten, trappartijen etc. Dit geldt met name voor de panden en objecten die het meest gaaf bewaard zijn gebleven en de classificatie hoge en zeer hoge waarden hebben. Panden waar we bouwhistorische of andere monumentale waarden verwachten, worden bij interne verbouwing van deze panden door de gemeente bezocht om te kijken of er inderdaad sprake van waarden is.

maatwerk bescherming
Hierboven zijn de globale uitgangspunten voor bescherming van de bovengenoemde categorieën aangegeven. De bescherming is echter maatwerk. In het omgevingsplan kunnen slechts algemene uitgangspunten per categorie worden aangegeven. Voor het maatwerk is het wenselijk om voor elk pand een (korte) beschrijving te maken waarin de monumentale waarden zijn omschreven en is gemotiveerd waarom een pand voor bescherming in aanmerking komt. Daarnaast worden in de beschrijving de waardevolle elementen en specifieke uitgangspunten voor wijzigingen opgenomen. Deze beschrijving, die in juridische zin wordt gekoppeld aan de regels in het omgevingsplan, schept duidelijkheid en rechtszekerheid aan de eigenaar en vormt een toetsingskader voor de gemeente.

inspiratiekader
Het omgevingsplan is niet alleen bedoeld om alleen regels te stellen, maar biedt ook een inspiratiekader. Dat geldt o.a. ten aanzien van de bouwhistorische verwachting en te verwachten monumentale waarden in het interieur, die eveneens in de omschrijving van het pand worden meegenomen.
Het is wenselijk dat de gemeente bij interne verbouwing een pand met bouwhistorische verwachting onderzoekt en kijkt of er in pand inderdaad nog historisch waardevolle onderdelen aanwezig zijn. In dat geval

kan met de eigenaar in overleg worden getreden om de eigenaar bewust te maken van de waarden van deze onderdelen en te motiveren om deze zaken waar mogelijk te behouden.



Afb. 26. Deze imposante vakwerkhoeve staat aan de Terzieterweg, ten zuiden van Epen. De vakwerkconstructie is geplaatst op een hoge natuurstenen plint. De hoeve heeft de voor deze regio kenmerkende carrévormige opzet (foto: CeesJan Frank).



Afb. 27. Klein erfgoed in de vorm van een van de vele wegkruisen die Gulpen-Wittem rijk is. Hoewel het kruis vele malen is vernieuwd betreft het een oude devotieplek. Traditoneel zijn deze kruislocaties omgeven die drie lindebomen, die eveneens deel uit maken van het erfgoedensemble (foto RAAP).

beschermingszone
Rijksmonumenten zijn beschermd op grond van de Erfgoedwet. Wijzigingen in de omgeving van een rijksmonument kunnen echter ook de visueel historische beleving en waarden van het monument aantasten. Dit geldt ook voor de panden die door de gemeente in het omgevingsplan worden beschermd. Om deze reden is het wenselijk om in het omgevingsplan, afhankelijk van de aard en situering van het rijksmonument of gemeentelijk beschermd pand een “beschermingszone” te creëren om visuele aantasting van het pand of object te voorkomen.

4.9 klein gebouwd erfgoed

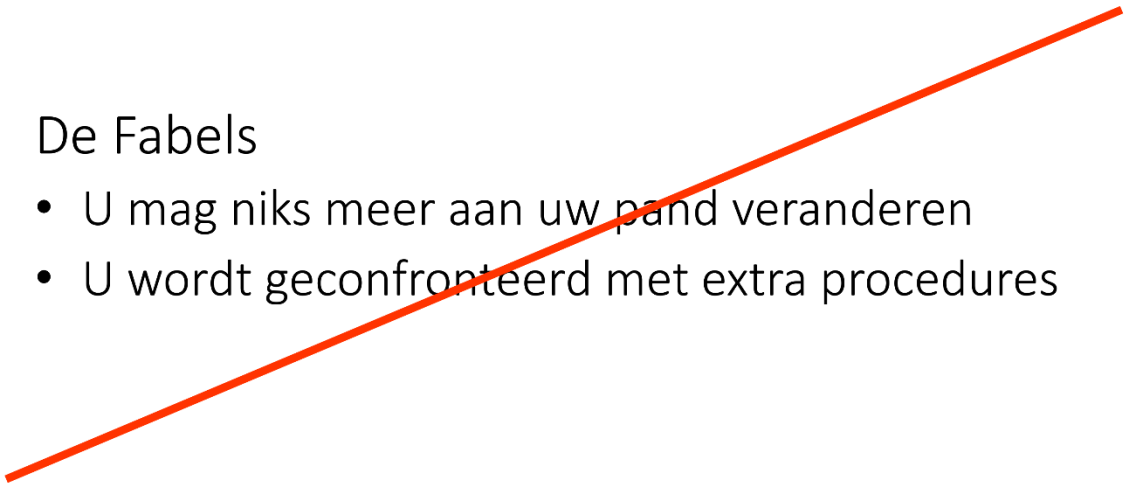
Naast woningen, boerderijen en andere gebouwen is er ook klein erfgoed dat van waarde is. Het betreft kruisen en kapellen maar ook andere kleine gebouwde elementen zoals tuinmuren, straatmeubilair (o.a. pompen), bakhuisjes, etc. Niet al deze elementen zijn even waardevol, maar wel kenmerkende elementen in de dorpen en het landschap en om deze reden behoudenswaardig. Er zijn echter ook objecten met een zeer hoge mate van gaafheid en authenticiteit. In het omgevingsplan worden voorschriften tot behoud van deze elementen opgenomen. Daarbij zal waar nodig maatwerk worden geleverd ten behoeve van het behoud van authenticiteit.

4.10 erfgoedverordening

De verordening van de gemeente Gulpen-Wittem dateert uit 2010 en is sterk verouderd. Herziening is noodzakelijk om te voldoen aan het overgangsrecht van de Erfgoedwet en de inwerkingtreding van de omgevingswet. De verordening dient als vangnet voor archeologie. De erfgoedverordening wordt bij inwerkintreding van de omgevingswet als “bruidsschat” opgenomen in het tijdelijke omgevingsplan. Daarnaast biedt de verordening een vangnet waardevolle gebouwde panden. Hoewel de gemeente haar erfgoed gaat beschermen via omgevingsplan kan het noodzakelijk zijn om sommige panden toch ook nog aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Dit kan nodig zijn bij grootschalige restauratie van een dergelijk pand, omdat de provincie alleen subsidie verstrekt indien een pand is aangewezen tot gemeentelijk monument. (zie hiervoor paragraaf 4.3.4). De te herziene verordening vormt de basis voor deze aanwijzing.

4.11 bewustwording en draagvlak

Het belangrijkste instrument tot behoud van erfgoed blijft echter het creëren van bewustwording en draagvlak bij inwoners en eigenaren van erfgoed. De historische waarden van de door het rijk aangewezen gezichten zijn algemeen bekend. De inwoners van deze historische gebieden zijn zich bewust van de cultuurhistorische waarden. Ze zijn trots om in zo’n prachtig gebied te mogen wonen. Ze koesteren de historische omgeving en er is draagvlak voor behoud hiervan. Dat geldt helaas niet voor al het erfgoed van de gemeente Gulpen-Wittem. Veel erfgoed wordt niet als zodanig herkend en als gewoon ervaren. Inwoners zijn zich niet bewust van de bijzondere kwaliteiten die van het erfgoed uitgaan. Op het moment dat één of meerdere belangrijke historische gebouwen of andere relicten verdwenen zijn, ontstaat het besef. Maar dan is het vaak te laat. Immers geldt “weg is weg”.
De laatste jaren is zowel in maatschappelijke als in politieke zin een kentering ten aanzien van erfgoed waar te nemen. Omdat meer mensen hun vrije tijd in de directe woon- en leefomgeving doorbrengen, is er ook steeds meer aandacht voor de kwaliteit en identiteit van die omgeving. De historische belevingswaarde is een belangrijke factor voor mensen om zich thuis te voelen in hun omgeving. De cultuurhistorische waarden kunnen dienen voor het versterken van de eigen identiteit van een kern. “Het vertellen van het verhaal van de plek en de geschiedenis, zijn belangrijk bij het versterken en doorgeven van onze trots aan de jeugd”.
Het verhaal van de plek kan worden opgehangen en gevisualiseerd door middel van het vele erfgoed dat de gemeente Gulpen-Wittem rijk is. Deels gebeurt dit al, o.a. door het in samenwerking met de historische verenigingen organiseren van een open monumentendag. De kaarten die door RAAP zijn gemaakt bevatten vele elementen die kunnen worden gebruikt om het erfgoed te visualiseren. Deze kaarten kunnen in samenwerking met de plaatselijke historische verenigingen verder worden bewerkt en ontsloten.



Afb. 28. Veel eigenaren van te beschermen panden zijn in de veronderstelling dat er niks meer aan het pand mag worden veranderd en dat zij te maken krijgen met allerlei extra procedures; dat is echter niet het geval.

Voor het overbrengen van de verhalen van Gulpen-Wittem aan de inwoners is het wenselijk om een communicatie- en marketingstrategie op te stellen. Om een zo groot aantal inwoners te bereiken is het zaak dat bij het uitdragen van het verhaal zoveel mogelijk moderne en laagdrempelige middelen worden ingezet. Denk daarbij aan o.a. plaatselijke bladen, lokale televisie, internet en Facebook. Interesse en draagvlak ontstaan niet in een keer. Het is net als bij reclame een kwestie van vaak onder de aandacht brengen alvorens daadwerkelijk interesse ontstaat. Hierop wordt in het hoofdstuk 4.4 “de beleving van erfgoed” verder ingegaan.

4.12 consequenties van de bescherming

Vaak zijn eigenaren van te beschermen panden in de veronderstelling dat aan beschermd erfgoed niets meer mag worden veranderd. Deze veronderstelling is echter niet juist. Als een beschermd pand wordt verbouwd en de monumentale waarden van een pand worden gerespecteerd, bestaat er in principe geen enkel bezwaar om veranderingen aan te brengen. In sommige gevallen is het wijzigen van een beschermd pand zelfs wenselijk. Hedendaagse erfgoedzorg streeft immers naar een (functioneel) gebruik van erfgoed, omdat dit de beste garantie is voor de instandhouding. Dit betekent dat voor de functionele bruikbaarheid van beschermd pand verantwoorde aanpassingen mogelijk moeten zijn, mits deze worden ingepast binnen de monumentale waarde. De gemeente Gulpen-Wittem hanteert daarbij vanuit haar strategische beleid zowel in de kernen als in het buitengebied de dynamische erfgoedstrategie.
In de praktijk blijken de belangen van de erfgoed eigenaren en van de gemeente niet tegengesteld te zijn. Het is van maatschappelijk belang dat de monumentale waarden van de geselecteerde waardevolle panden behouden blijven. De meeste eigenaren van deze waardevolle panden hebben in het verleden reeds blijk gegeven dat zij op zorgvuldige wijze omgaan met de monumentale waarden van hun pand. Was dit niet het geval geweest, dan waren de waarden van het object verloren gegaan en was het pand niet voor bescherming in aanmerking gekomen. De eigenaar van een historisch pand kan trots zijn op zijn bezit. Het feit dat hij of zij aan dat historische pand gehecht is, brengt met zich mee dat het in goede staat houden ook in zijn of haar belang is. Daarnaast heeft de eigenaar ook een economisch belang om zijn bezit in goede staat te houden. De primaire verantwoordelijkheid voor de instandhouding van beschermde panden is dan ook gelegen bij de eigenaren zelf. Bescherming van een waardevol pand betekent dan ook niet dat de gemeenschap een morele taak heeft de instandhouding van dat object voor haar rekening te nemen. Wel wil de gemeente de eigenaren van beschermd erfgoed steunen in de zorg voor hun panden. Dat kan door het leveren van expertise voor onderhoud en herstel, bredere herbestemmingsmogelijkheden en waar nodig een subsidieregeling in het leven te roepen.

4.13 consequenties voor duurzaamheid

De zorg voor erfgoed heeft raakvlakken met andere beleidsterreinen zoals o.a. toerisme, beheer van de openbare ruimte, groen en landschap en welstand. De meeste van deze raakvlakken zijn in deze nota reeds aan de orde gesteld. Een belangrijk nieuw beleidsveld is duurzaamheid. Omdat er een schijnbare tegenstelling bestaat tussen erfgoed en duurzaamheid zijn de verbanden tussen beide beleidsvelden onderstaand verder uitgewerkt.
Op globale schaal geven wetenschappelijke gegevens nu aan dat de “draagkracht van de Aarde” overschreden wordt en dat dit niet oneindig kan doorgaan. Ook de gemeente Gulpen-Wittem neemt haar verantwoordelijkheid op om bij te dragen aan een Duurzame wereld. We kunnen met zijn allen niet meer heen om duurzaamheid en het verbeteren (of in ieder geval het voorkomen van achteruitgang) van de kwaliteit van ons leefmilieu. Duurzaamheid betekent voor de gemeente het zorgen voor balans tussen Planet, People en Profit.
Duurzaamheid wordt veelal geassocieerd met energiebesparing en het opwekken van duurzame energie met zonnepanelen. Duurzaam bouwen en monumentenzorg lijken met elkaar in tegenspraak. Monumenten zijn immers niet energiezuinig. Duurzaamheid is echter veel meer dan dat.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

Duurzaamheid is van alle tijden. Onze voorouders bouwden al volgens principes die wij nu duurzaam noemen. Monumenten hebben hun duurzaamheid bewezen; ze gaan immers al lang mee. Wat monumenten en







Afb. 29. Via de website van de stichting ERM is veel praktische informatie over verduurzaming van monumenten te verkrijgen.

andere historische gebouwen het meest duurzaam maakt, zijn hun materialen. Monumenten zijn vroeger vaak gebouwd voor de eeuwigheid en kunnen tegen een stootje, wat zowel de afvalstroom als de vraag naar nieuwe grondstoffen beperkt. Ook leent hun materiaal zich uitstekend voor hergebruik en zijn ze als gebouw vaak goed aanpasbaar voor nieuwe gebruiksfuncties. Bovendien, de productie van de materialen in monumenten verliep eeuwenlang met energie uit menskracht of biobrandstof als hout, waardoor de uitstoot van CO2 nul was.
Traditionele bouwmaterialen gaan vaak veel langer mee dan de moderne alternatieven. Dit smeert de milieueffecten van de gebruikte materialen uit over een veel langere tijd. Een 300 jaar oude bakstenen gevel bijvoorbeeld, veroorzaakt vier keer minder milieulast dan een gevel in de nieuwbouw waar men van een levensduur van 75 jaar uitgaat. Ook zijn traditionele bouwmaterialen vaak eenvoudiger te repareren, wat de vraag naar nieuwe materialen beperkt. Vensters en deuren uit naaldhout van vóór 1900 kunnen met goed onderhoud en kleine reparaties honderden jaren meegaan. Het oudste venster in Nederland dateert van 1473 (Maastrichtse Dinghuis), de oudste deur komt uit 1300 (kasteel Genhoes in Valkenburg). Vergelijk dit met de eerste generatie kunststof kozijnen die na zo'n 20 jaar compleet vervangen moeten worden omdat onderhoud niet mogelijk is.

energiezuinige monumenten: het kan!
Wie aan energiezuinigheid denkt, denkt vaak vooral aan zelf warmte of elektriciteit opwekken via zonne-energie. Daaraan gaat echter altijd eerst een stap aan vooraf: besparen op het energieverbruik. Dat is namelijk de meest effectieve manier om kosten te besparen en het milieu te helpen.
Energiezuinig en monumenten: het lijkt een onmogelijke combinatie, maar het kan wel degelijk. Goed monumentenbehoud en het aanpassen aan de huidige wensen van gebruik en comfort vinden we lastig te combineren. Gaat het om prestaties op het gebied van gebruikscomfort en duurzaamheid, dan hebben monumenten de beeldvorming nog wel eens tegen. Isolatie-initiatieven stuiten bijvoorbeeld regelmatig op bezwaren van monumentenzorg. Nieuwe energiezuinige technieken en installaties lijken doorgaans niet goed inpasbaar. Maar gezien de beschermde status van monumenten is sloop of vervanging niet aan de orde.
Bij monumenten zijn in het verleden meestal geen isolatietechnieken en moderne isolatiematerialen toegepast. De gebouwschil (begane grond, buitenmuren, vensters en deuren, daken) houdt de warmte vaak slecht binnen. Verouderde verwarmingsinstallaties en een ontoereikend elektra-systeem verhogen het ongemak. En dan zijn (of lijken) er de beperkingen voor benutting van duurzaam opgewekte energie, zoals zonne- en windenergie. Benutting van bodemwarmte en inzet van lage temperatuur-verwarming heeft meestal nog niet plaatsgevonden. Thermische verbetering van de gebouwschil is kansrijk, maar standaardoplossingen voor thermische verbetering zijn bijna nooit mogelijk door het beginsel van behoud van beeld en materiaal. Ook de bouwfysische effecten van een toegevoegde isolatielaag zijn riskant. Vochtbelasting door condensvorming (zeker na onoordeelkundige isolatie) vormt een steeds grotere bedreiging. Maar toch is met kennis van zaken (monumenten-instandhouding, bouwfysica en installatietechniek) bijna altijd goede milieuwinst en energiebesparing te bereiken. Er is inmiddels veel ervaring met maatregelen binnen monumenten opgedaan.
Het gebouw zelf bepaalt daarbij telkens de kansen en beperkingen. Door slimme aanpassing of vervanging van installaties kan de energie-efficiëntie extra verhoogd worden. Ook duurzame energieopwekking behoort meestal tot de mogelijkheden.
In de brochure "Uw monument energiezuinig; Praktische tips voor verduurzaming" heeft de stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (stichting ERM) allerlei maatregelen op een rij gezet om tot een goede balans tussen comfort, energieverbruik en monumentale waarden te komen.
De brochure gaat niet alleen over maatregelen, materialen en kosten, maar gaat onder meer ook in op de mogelijkheden voor een gasloze toekomst voor monumenten. Er zijn zowel gedragsmaatregelen als bouwkundige maatregelen beschreven. De brochure bevat een indicatie voor het effect van die maatregelen op de comfortverbetering, de mate van energiebesparing en de ordegrootte van de terugverdientijd. In hoofdstuk 4.3 wordt aandacht besteed aan kwaliteitsverbetering van erfgoed middels het informeren van

GEMEENTE
Gulpen-Wittem



Afb. 30. De mogelijkheden tot plaatsen van zonnepanelen zijn door de RCE verruimd. In deze afbeelding zijn de mogelijkheden aangegeven. Er wordt altijd gezocht naar oplossingen die het monument of beschermde gezicht zo weinig mogelijk visueel aantasten.





Afb. 31 en 32. Voorbeelden van oplossingen van zonnepanelen op een niet monumentaal bijgebouw en verdiept aangelegd in een waardevol en kwetsbaar groengebied (bron RCE)

erfgoedeigenaren en het leveren van maatwerk. Duurzaamheid en energiemaatregelen zijn aspecten waaraan in dat kader ook aandacht moet worden besteed.

zonnepanelen op monumenten, in dorpsgezichten en in het waardevolle landschap
In het kader van de energietransitie, maar ook gelet op de prijzen van energie, bestaat er steeds meer noodzaak tot het aanbrengen van zonnepanelen.
Het Heuvelland is een bijzonder deel van Nederland waarvoor veel toeristen naar Zuid-Limburg komen. Dit kwetsbare, unieke landschap moet bewaard blijven Windmolens en zonneweides kunnen een behoorlijke invloed hebben op het waardevolle cultuurlandschap. Om deze reden heeft de gemeente Gulpen-Wittem in de eerdere klimaatvisie het standpunt ingenomen om geen windmolens en zonneweides in de gemeente toe te laten.

Zonnepanelen op (grote) daken wordt echter wel gestimuleerd. Het aanbrengen van zonnepanelen op rijksmonumenten en karakteristieke panden kan echter een nadelige invloed hebben op de monumentale verschijningsvorm van een dergelijk waardevol gebouw. Dit geldt ook voor het plaatsen van zonnepanelen op panden die zijn gelegen in een beschermd dorpsgezicht en op inzichtelijke locaties in het waardevolle heuvellandschap, waarin het dakenlandschap ook van belang is. Daarom is het noodzakelijk om dit te reguleren. Om deze reden moet voor het aanbrengen van zonnepanelen op waardevolle panden en in waardevolle gebieden een omgevingsvergunning worden aangevraagd.

Zowel de Rijksdienst als de gemeente hebben in het verleden regels opgesteld waarin is opgenomen wanneer zonnepanelen op monumenten, waardevolle panden en in beschermde gebieden toelaatbaar zijn. Mede gelet op de energietransitie heeft de Rijksdienst in 2020 haar regels naar onder toe bijgesteld. Waar voorheen zonnepanelen in het zicht niet toelaatbaar waren is dit thans onder voorwaarden wel toegestaan, waarbij de onderstaande uitgangspunten gelden:

- Alternatieven elders *uit het zicht* op het pand of op het perceel zijn afgewogen en leveren geen rendabele installatie op.
- De energieopwekking is ten bate van het eigen pand en er wordt geen waardevol groen gekapt om de bezonning te verbeteren.
- Er is een zorgvuldig ontworpen plan voor het aanbrengen van de PV-systemen, zodat er geen sprake is van een onevenredige visuele verstoring van het monument of zijn omgeving. Dit blijkt onder meer uit:
    - historische dakelementen of opbouwen (schoorstenen, dakkappellen, decoraties, et cetera) worden behouden;
    - de panelen worden in een rechthoekig en regelmatig geordend plan gelegd (legplan) dat ondergeschikt blijft aan de hoofdvorm van het dak en de daarop aanwezige elementen;
    - de panelen hebben een zoveel mogelijk op de aard en kleur van het dak afgestemde kleur, zonder hinderlijke patronen, reflectie of opvallende randen;
    - maximaliseren van de opbrengst (aantal panelen of keuze dakvlak) mag niet ten koste gaan van de monumentale waarden;
    - op bijzondere daken, binnen beschermde stads- en dorpsgezichten, bij gebouwen van een als complex aangewezen monument en historische buitenplaatsen gelden aparte uitgangspunten.

Zonnepanelen zijn niet toegestaan:

- op daken met een bijzondere vorm (zoals ronde of spitse daken), op daken met bijzondere materialen, (zoals riet, leien, metalen en zeldzame typen dakpannen) en op daken met een bijzonder of decoratief patroon in de dakbedekking;
- op daken gelegen binnen beschermde stads- en dorpsgezichten, die zijn gelegen in het zicht van de toegankelijke openbare ruimte;
- op daken van hoofdgebouwen van historische buitenplaatsen;

- op daken van bijgebouwen en onderdelen van de park/tuinaanleg van een historische buitenplaats, die zijn gelegen in zichtassen en zichtlocaties van de buitenplaats.

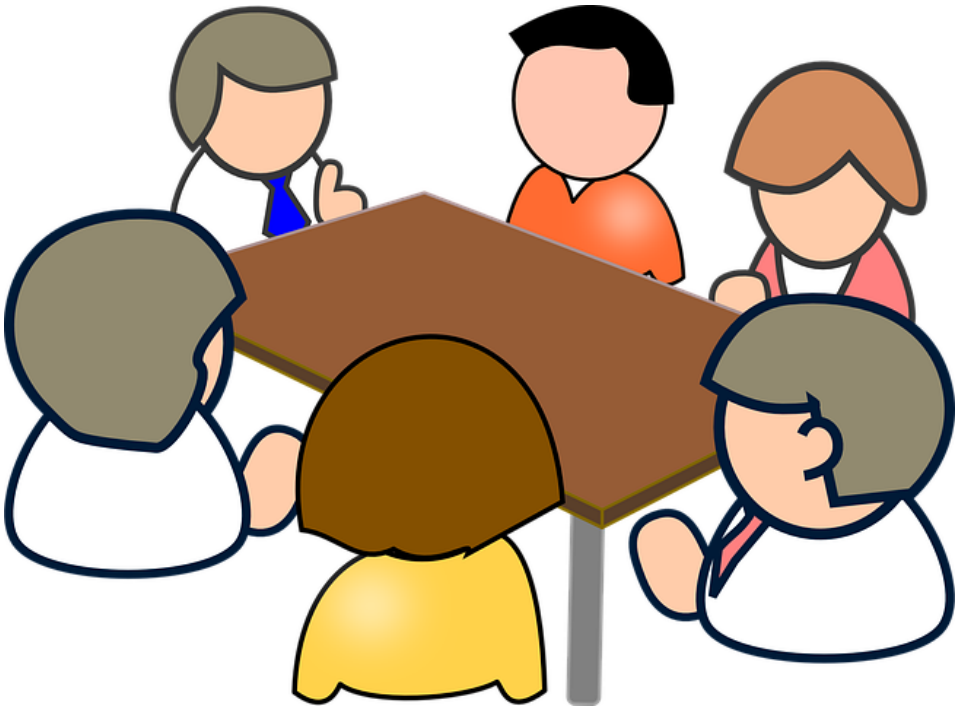
Indien toestemming wordt gegeven voor plaatsing van de panelen op het dak van het waardevolle pand, dient dit reversibel te gebeuren. Dat wil zeggen dat de zonnepanelen in dergelijk geval los boven op de pannen worden geplaatst, zodat geen schade ontstaat aan de dakbedekking en de historische dakpannen behouden blijven. De zonnepanelen gaan immers niet eeuwig mee en zullen, evenals bijvoorbeeld antenne-installaties, na verloop van tijd weer verdwijnen en worden vervangen door nieuwe en betere toepassingen.

De gemeente Gulpen-Wittem laat zich ten aanzien van monumenten, karakteristieke panden en beschermde dorpsgezichten, samen met de overige gemeenten uit het Heuvelland, adviseren door de welstands- en monumentencommissie Mergelland. Deze commissie heeft in 2013 richtlijnen voor zonnepanelen opgesteld. Deze richtlijnen zijn zeer terughoudend voor het plaatsen van zonnepanelen die *in het zicht* zijn gelegen. Het is wenselijk om deze richtlijnen mede in het kader van de energietransitie en de versoepelde regels van de rijksdienst tegen het licht te houden en terzake nieuw beleid te ontwikkelen.

Daarnaast zal mede in het kader van het op te stellen omgevingsplan nog inzicht moeten worden gekregen in historische nederzettingstructuren en daken die zijn gelegen in een landschappelijke setting waarin zonnepanelen *in het zicht* ongewenst zijn.
Erfgoedzorg en Duurzaamheid hebben echter dezelfde ambitie: het sparen van leefomgeving en materiaal. Ze stellen beide doelen op lange termijn en vragen beide om maatwerk. Gelet op het bovenstaande is het dan ook wenselijk om niet krampachtig om te gaan met de toepassingen van zonnepanelen op historische gebouwen en in historische omgevingen, maar samen met de eigenaren te zoeken naar oplossingen.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed 5



Afb. 34. De gemeente wil met eigenaren in gesprek over onderhoud, restauratie, verduurzaming en herbestemming van erfgoed.



Afb. 35. Op de website van de gemeente Gulpen-Wittem wordt uitgebreide informatie geplaatst over monumenten en erfgoed.

5. verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed

5.1 maatwerk en “mensenwerk”

Bewustwording en draagvlak voor erfgoed is ook belangrijk voor het in stand houden en het verbeteren van de kwaliteit van het erfgoed. De regelgeving omtrent erfgoed is complex en onderhoud en restauratie van monumenten en erfgoed vraagt specifieke kennis, die vaak niet voorhanden is. Erfgoedzorg is veelal maatwerk.
Monumenteneigenaren zijn vaak in de veronderstelling dat het feit dat hun pand is aangewezen tot monument alleen maar tot extra problemen leidt en dat aan het pand niets meer mag worden veranderd. Door goede communicatie kunnen deze vooroordelen worden weggenomen. De gemeente en eigenaren hebben immers hetzelfde doel, het in stand houden van het voor zowel de eigenaar als de gemeenschap waardevolle pand.
Het onderhouden van een gebouwd monument is niet eenvoudig. Onderhoud, restauratie en herbestemming van erfgoed is gecompliceerd. Veel eigenaren zijn niet op de hoogte van alle regels en subsidie- en financieringsmogelijkheden. Goed onderhoud is belangrijk voor de instandhouding van een monument. Zeker wanneer een monument zijn functie heeft verloren komt het voortbestaan vaak in het gedrang. Om het pand voor het nageslacht te kunnen behouden, moet gezocht worden naar een rendabele herbestemming.
De gemeente Gulpen-Wittem heeft de dienstverlening naar de inwoners hoog in het vaandel staan. Om eigenaren te helpen bij de instandhouding van monumenten en waardevol erfgoed en bewustwording en draagvlak bij de eigenaar te creëren, is het wenselijk om eigenaren goed te informeren en met hun in gesprek te gaan.

informatie

Het informeren van eigenaren kan o.a. via de gemeentelijke website en monumenten.nl. Hierdoor heeft de erfgoedeigenaar op elk gewenst moment de mogelijkheid om zichzelf te oriënteren over de mogelijkheden omtrent verandering aan een monument, vergunningseisen, alsmede de subsidie- en financieringsmogelijkheden. Vanuit de gemeentelijke website kan bovendien worden doorverwezen naar andere informatieve websites, zoals de site van ERM waarop o.a. de mogelijkheden tot verduurzaming zijn aangegeven. Ook kan de erfgoedeigenaar via de website worden uitgenodigd om voor verdere informatie persoonlijk contact op te nemen met de gemeente. Monumenten- en Erfgoedzorg is immers maatwerk en “mensenwerk”. Na de algemene oriëntatie en informatie aan het digitale loket van de gemeente zal altijd informatie op maat moeten worden aangeboden in een persoonlijk gesprek met de monumenteneigenaar. De ervaring leert dat juist karakteristieke ‘details’ als authentieke deuren, raamkozijnen, haarden, dakpannen etc. in de loop van de tijd onnadenkend verdwijnen en vervangen worden door iets nieuws dat afbreuk doet aan het totaalbeeld en het oorspronkelijke karakter van een pand. Dit wordt vaak veroorzaakt doordat monumenteigenaren niet op de hoogte zijn van de waarde van deze specifieke onderdelen van hun monument. Het is dus van elementair belang om eigenaren te attenderen op deze bijzondere onderdelen van hun bezit.
Door de eigenaren bewust te maken van waarden, de weg te wijzen, mee te denken en te faciliteren bij het onderhoud en restauratie ontstaat wederzijds begrip, hetgeen indirect ten goede komt aan een betere planvorming en instandhouding van erfgoed. Dat geldt ook voor het nemen van energiemaatregelen. Algemene informatieavonden zijn vaak een geschikt middel om het eerste contact met eigenaren tot stand te brengen en de drempel naar de gemeente te verlagen.
Daarnaast is het wenselijk om ook professionals zoals architecten, makelaars en notarissen van de juiste informatie te voorzien door o.a. een kaart en informatie van rijksmonumenten en gemeentelijke erfgoed op

de website te plaatsen, zodat deze bij aan-, verkoop en verbouwing van panden kan worden geraadpleegd en het gemeentelijke loket wordt ontlast.



Afb. 36. Als uitgangpunten en leidraad voor plaontwikkeling en planbeoordeling zijn reeds in 2015 richtlijnen door de gemeente Gulpen-Wittem opgesteld. Deze richtlijnen zullen worden herzien, dynamischer worden gemaakt en beter worden ontsloten.

Er is slechts een beperkt aantal architecten dat gespecialiseerd is in monumentenzorg. Veel plannen voor verbouwingen en restauraties van monumenten worden echter gemaakt door architecten die niet goed op de hoogte zijn van alle aspecten van de monumentenzorg.
Het is zinvol om (wellicht in samenwerking met andere regiogemeenten) een informatieavond voor deze architecten te organiseren. Door heldere communicatie met deze doelgroep kan duidelijk worden gemaakt aan welke eisen een in te dienen aanvraag voor het wijzigen van een monument moet voldoen alsmede welke subsidie en financieringsmiddelen er bestaan. Doordat de architect beter is geïnformeerd, kan belangrijke tijdwinst voor zowel de architect, klant als gemeente worden geboekt.
Vaak ontbreekt het aan de voorkant van een vergunningsproces aan informatie, waardoor plannen soms op en neer gaan tussen de monumentencommissie en de initiatiefnemer om uiteindelijk tot een aanvaardbaar plan te komen. De eisen en toetsingscriteria moeten derhalve op voorhand bekend zijn.

richtlijnen
De gemeente Gulpen-Wittem heeft onder de titel “Traditioneel Vakwerk” reeds in 2015 richtlijnen geformuleerd waarin de algemene uitgangspunten voor de planbeoordeling en de technische richtlijnen voor restauratie en herstel van monumenten zijn opgenomen. Deze richtlijnen zijn bedoeld als leidraad voor planontwikkeling, planbeoordeling en de uitvoering van verbouwings- of restauratiewerkzaamheden. Het is geen complete restauratieve handleiding, maar een beknopte leidraad voor veel voorkomende praktijkgevallen. Naast een toetsingskader, vormen de richtlijnen een informatieve handleiding voor initiatiefnemers.
Hoewel de gemeente Gulpen-Wittem reeds over richtlijnen beschikt, is het noodzakelijk om deze periodiek te updaten. De regelgeving wijzigt immers en de ontwikkelingen gaan door. Daarnaast is het wenselijk om de richtlijnen digitaal raadpleegbaar te maken. Mogelijk kan hierbij worden samengewerkt met de overige gemeenten uit het Heuvelland.
In de richtlijnen staan uitgangspunten die voor elk monument gelden. Wat er bij een monument mogelijk is, is in de meeste gevallen echter afhankelijk van de specifieke waarden van dat monument. Deze kunnen middels bouwhistorisch onderzoek in beeld worden gebracht, waarover meer in de volgende paragraaf.

5.2 details en deskundigheid
Om de kwaliteit van het beschermde rijksmonument te bewaken en de monumentale of cultuurhistorische waarden te behouden, is door de wetgever bepaald dat voor wijzigingen hieraan een vergunning moet worden aangevraagd. Analoog aan deze methodiek zal ook het gemeentelijke erfgoed in het toekomstige omgevingsplan worden beschermd door een vergunningstelsel.

werkprocessen
In 2010 is de Wabo in werking getreden, waarbij voor het realiseren van ruimtelijke initiatieven één omgevingsvergunning noodzakelijk is. De systematiek van de Wabo wordt doorgezet in de nieuwe Omgevingswet die waarschijnlijk per 1 januari 2024 in werking treedt.
Bij de introductie van de Wabo zijn de werkprocessen, ook voor rijksmonumenten, gestandaardiseerd en opnieuw ingericht. Dit vormt een belangrijke waarborg van de procedure en de kwaliteit van vergunningen. Het gemeentelijke erfgoed wordt in de toekomst via het omgevingsplan beschermd. De toetsing hiervan wordt met een omgevingsvergunning gewaarborgd. De werkprocessen zullen hierop moeten worden ingericht. Dat geldt niet alleen voor het gebouwde erfgoed, maar ook voor landschap, groen en archeologie. In kader van de beheersing van werkprocessen moeten gegevens zoals archeologische informatie actueel worden gehouden en goed worden ontsloten.



Afb. 37. Bij herstel van een monument is goed onderzoek en deskundigheid nodig.

inhoudelijke aspecten
Voor wat betreft de inhoudelijke aspecten van de aanvraag voor het wijzigen van erfgoed zijn met name details van belang. Deze details komen in een aantal momenten in de vergunningprocedure tot uiting. Daarbij is de intake van de aanvraag een belangrijk moment. Bij de intake en de ontvankelijkheidtoets moet worden gecheckt of alle relevante details van de te wijzigen onderdelen zijn toegevoegd. Om dit te kunnen beoordelen moeten medewerkers inzicht hebben in de cultuurhistorische waarden van het monument in relatie tot de wijzigingen. Dit vraagt deskundigheid ten aanzien van erfgoed.

Tot voor enkele jaren was de gemeente bij het verlenen van een monumentenvergunning verplicht advies in te winnen bij de Monumentencommissie, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Indien het object buiten de in de Wegenverkeerswet vastgestelde bebouwde kom lag was ook een advies van de provincie noodzakelijk. De algehele adviesplicht van de RCE en provincie is vervallen; alleen wanneer er sprake is van ingrijpende wijziging, geheel of gedeeltelijke sloop of reconstructie of herbestemming van een monument, moet nog advies worden gevraagd aan de Rijksdienst en -voor rijksmonumenten buiten de bebouwde kom – bij de provincie. In de overige gevallen adviseert alleen nog de Monumentencommissie. Door het afschaffen van de algehele adviesverplichting, wordt met name bij eenvoudigere plannen belangrijke tijdwinst geboekt, die ten goede komt aan de burger. Keerzijde van de medaille is echter dat zowel de Monumentencommissie als de gemeentelijke medewerkers die de advisering voorbereiden over meer deskundigheid moeten beschikken om de plannen op de juiste wijze te (kunnen) beoordelen.
Door de tijd die voor de beoordeling van een plan door de Monumentencommissie beschikbaar is, beperkt de beoordeling van de commissie zich vaak tot de hoofdlijnen van een restauratie- of wijzigingsplan. Om te voorkomen dat belangrijke details over het hoofd worden gezien, is een gedegen ambtelijke voorbereiding van de beoordeling noodzakelijk.

bouwhistorisch onderzoek
Bij gemeentelijk erfgoed is met name het exterieur van belang. De specifieke waarden worden straks opgenomen in de beschrijvingen van dit erfgoed en zijn als zodanig straks bekend. Dat geldt echter niet voor rijksmonumenten, waarvoor vaak een summiere beschrijving en waardestelling geldt. Om duidelijkheid te krijgen over de specifieke waarden van een monument, is het in de meeste gevallen wenselijk om voorafgaande aan de planvorming een bouwhistorisch onderzoek of verkenning te laten uitvoeren.
De diepgang van het onderzoek is afhankelijk van de ingreep en de vraag welke monumentale waarden in geding zijn. Het is de bedoeling dat de medewerkers van de gemeente op basis van foto's tekeningen en overige gegevens een eerste inschatting te maken van de aanwezige waarden in relatie tot de gewenste wijzigingen en consequenties voor de waarden. Soms zal het daarvoor nodig zijn om het pand te bezoeken. Wanneer geen monumentale waarden in het geding zijn, of een beperkte ingreep plaatsvindt, zal geen of slechts een beperkt onderzoek nodig zijn. Het is de bedoeling dat medewerkers van de gemeente voldoende affiniteit en kennis hebben om deze inschatting te kunnen maken. Waar nodig zal op dit gebied bijscholing plaatsvinden.
In meer gecompliceerde, gevallen zal een onderzoek door een deskundige moeten plaats vinden. De deskundigheid van onderzoekers en de kwaliteit van de rapporten van bouwhistorisch onderzoek loopt ver uiteen. Bouwhistorische onderzoeken en rapportages moeten voldoen aan de richtlijnen bouwhistorisch onderzoek. De richtlijnen dateren echter uit 2009 en zijn ten aanzien van sommige aspecten niet altijd even eenduidig. Inmiddels zijn er wel nieuwe richtlijnen in de maak, die straks worden ondergebracht in de uitvoeringsrichtlijnen van de stichting ERM. Tot die tijd dat er eenduidige nieuwe richtlijnen zijn, is het wenselijk om duidelijkheid te scheppen over de basiseisen die aan een bouwhistorisch onderzoek worden gesteld en waaraan een bouwhistorisch onderzoek en bouwhistorische rapportage moet voldoen. Betreffende basiseisen zullen door het college worden vastgesteld en toegevoegd aan de richtlijnen "Traditioneel Vakwerk".
Uitgangspunt is dat het onderzoek in een zo vroeg mogelijk stadium wordt verricht, zodat het kan dienen als leidraad voor de planvorming. Tevens vormt het waardenstellend onderzoek van de medewerker van de

GEMEENTE
Gulpen-Wittem



Afb. 38. Hoeve de Plei in Mechelen, een goed onderhouden vakwerkpand


Afb. 39. Panden die leeg staan raken in verval zoals deze hoeve in Beutenaken.

gemeente of externe deskundige een toetsingskader voor de beoordeling van aanvragen voor wat betreft de specifieke monumentale waarden van een pand.

uitvoering en toezicht
Het is niet alleen zaak dat tijdens de planvorming en vergunningprocedure zorgvuldig met monumentale waarden en details wordt omgegaan, maar ook tijdens de uitvoering. Dit kan worden bewerkstelligd door voorafgaande aan de aanvang van de bouwwerkzaamheden met de eigenaar en aannemer een overleg te voeren, waarbij het bouwplan en de uitvoering in relatie tot de vergunning in detail worden afgestemd en belangrijke details en restauratietechnieken worden doorgesproken.
Ook is het noodzakelijk dat de toezichthouder door de planbeoordelaar nauwkeurig op de hoogte wordt gesteld van de kritische details en uitvoeringstechnieken. Het is wenselijk dat zowel de plantoetser als toezichthouder bij het afstemmingsoverleg met de opdrachtgever en uitvoerende partijen aanschuiven. Tijdens dit afstemmingsoverleg kan tevens worden vastgelegd op welke momenten terugkoppeling plaats vindt met de gemeente.

prioriteit handhaving
Het is wenselijk om, vanwege de in het geding zijnde cultuurhistorische waarden, bij het reguliere toezicht prioriteit te geven aan restauraties c.q. verbouwingen van monumentale panden en ander erfgoed. Ook is het wenselijk om preventief toezicht te houden op rijksmonumenten en ander cultuurhistorisch erfgoed. Voor erfgoed geldt immers “weg is weg”.
Dit toezicht geldt niet alleen voor gebouwd erfgoed maar ook voor groen- en landschapselementen. Ondanks de bescherming van deze elementen in het bestemmingsplan “Buitengebied” is gebleken dat een groot aantal van groen- en landschapselementen door de jaren heen is verdwenen. Ook hiervoor geldt in de meeste gevallen “weg is weg”.
Om dit te voorkomen is goed toezicht nodig en moet bij geconstateerde overtredingen stringent handhavend worden opgetreden. Actieve handhaving van erfgoed dient dus prioriteit te krijgen. Actief handhaven betekent dat er systematisch en op een gestructureerde wijze wordt gehandhaafd op basis van bestaande dan wel toe te delen capaciteit. Er wordt gehandhaafd om mogelijke overtredingen tegen te gaan. Elke melding, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat sprake is van overtreding van de regels, wordt opgepakt en krijgt een vervolg. Dit zal mogelijke een uitbreiding van de handhavingscapaciteit tot gevolg hebben.

deskundigheid
Erfgoed- en monumentenzorg is complex. De medewerkers van de gemeente beschikken (met uitzondering van één gespecialiseerde medewerker) over het algemeen niet over de benodigde affiniteit en kennis van monumenten en erfgoed. Om de deskundigheid op peil te brengen zijn gerichte trainingen en opleidingen noodzakelijk. Daarnaast moeten medewerkers (zeker in het begin) voor specifieke vragen een beroep kunnen doen op deskundigen. Voor specifieke vragen kan worden aangeklopt bij het Steunpunt Archeologie en Monumentenzorg (SAM) in Roermond, de Rijksdienst voor het cultureel erfgoed (RCE) in Amersfoort en/of een deskundig adviesbureau.

5.3 pro-actieve rol gemeente
Panden en monumenten die niet worden onderhouden of leeg staan raken in verval. Ze kunnen dus alleen in stand worden gehouden als ze een bestemming hebben. Hiervoor is een actieve rol voor de gemeente weggelegd. Eigenaren van leegstaande monumenten moeten actief worden benaderd om over te gaan tot restauratie en herbestemming. De gemeente Gulpen-Wittem heeft daarvoor in bestemmingsplannen reeds ruimere mogelijkheden opgenomen om herbestemming van leegstaande monumenten en karakteristieke panden mogelijk te maken. Deze mogelijkheden worden in het toekomstige omgevingsplan voortgezet.
Om inzicht te krijgen in de staat van monumenten en erfgoed is het wenselijk om dit te inventariseren. Dat kan o.a. door het opstellen van een lijst en door middel van een enquête waarin aan eigenaren wordt



Afb. 40. De bibliotheek van het klooster te Wittem

gevraagd of hun pand op kortere of langere termijn leeg komt te staan en er plannen bestaan voor verbouwingen of restauraties. Op basis van de lijst en enquête kan met eigenaren in gesprek worden gegaan. Door de eigenaren in een vroeg stadium bewust te maken van waarden, de weg te wijzen, mee te denken en te faciliteren bij de herbestemming, het onderhoud of de restauratie van hun pand ontstaat wederzijds begrip, hetgeen indirect ten goede komt aan een betere planvorming en instandhouding van erfgoed. Op basis van deze informatie krijgt de gemeente haar “workload” in beeld en kan op grond van deze gegevens een meerjarenwerkplan worden ontwikkeld. Bovendien wordt hiermee voldaan aan de in het kader van het Inter bestuurlijk toezicht (IBT) gestelde kwaliteitseisen op het gebied van monumentenzorg.

5.4 stimuleren

De maatregel zoals genoemd in paragrafen 4.3.1. tot en met 4.3.3 dragen bij aan het behouden van de kwaliteit van het waardevolle erfgoed. Zoals reeds eerder vermeld ligt de primaire verantwoordelijkheid voor de instandhouding van de door de gemeente te beschermen (karakteristieke) panden bij de eigenaren zelf. Iedere eigenaar heeft er een persoonlijk belang bij om zijn onroerend goed in behoorlijke staat van onderhoud te bewaren. Bescherming van een waardevol pand betekent dan ook niet dat de gemeenschap een morele taak heeft de instandhouding van dat object voor haar rekening te nemen.
Toch is het in sommige gevallen echter wenselijk om een extra (al dan niet financiële) stimulans te geven om waarden die verloren dreigen te gaan te behouden en waarden die in het verleden zijn gegaan te herstellen. Daarbij hebben wij een dynamisch subsidieregeling voor ogen. We kijken in eerste instantie welke andere mogelijkheden er zijn en springen bij waar dit absoluut nodig is. Daarbij wordt uitgegaan van de onderstaande beleidsuitgangspunten.

rijksmonumenten
onderhoud en kleinschalige restauraties van rijksmonumenten
Eigenaren van rijksmonumenten die (oorspronkelijk) geen woonhuis zijn, kunnen van het rijk subsidie (50%) krijgen voor onderhoud aan hun monument. Kerkgebouwen en molens kunnen bovendien nog aanvullende subsidie (10%) van de provincie krijgen.
Voor woonhuizen geldt de woonhuissubsidieregeling van de Rijksdienst op basis waarvan de eigenaar een subsidie (38%) kan krijgen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid om een gunstige lening bij het Restauratiefonds af te sluiten. Gelet op de subsidiefaciliteiten van rijk en provincie is er geen aanleiding om een financiële bijdrage te doen aan het onderhoud van rijksmonumenten.
Alleen kleinere rijksmonumenten met een herbouwwaarde onder de € 200.000, - vallen buiten de boot omdat er voor de regeling van het rijk een onderdrempel voor subsidies geldt van € 3.000, -. Ten behoeve van de instandhouding van deze veelal religieuze kleine rijksmonumenten zal in de op te stellen gemeentelijk subsidieregeling voor klein erfgoed een vangnet worden opgenomen.

grootschalige restauratie van rijksmonumenten
Woonhuizen kunnen ook voor grootschalige restauratie voor dezelfde faciliteiten in aanmerking komen als voor onderhoud en kleinschalige restauraties.
Het budget voor restauratie van rijksmonumenten, zijnde geen woonhuis, waarvoor vroeger bij de rijksdienst aanvragen konden worden gedaan, is thans naar rato van het aantal monumenten verdeeld en ondergebracht bij de provincies.
De provincie Limburg kent op dit moment een regeling voor grootschalige restauratie. De subsidie bedraagt 30% van de subsidiabele kosten met een minimum van € 25.000, - en een maximum van € 300.000, -. Voor sommige monumenten geldt een hoger subsidiepercentage van 40% met een maximum van € 400.000, -
Het betreft monumenten waarbij het verhaal van de plek wordt uitgedragen en maatschappelijk zin ingebed, aantoonbaar openbaar toegankelijk zijn waardoor de (lokale) gemeenschap bij het monument is of wordt betrokken. Voorwaarde is eveneens dat het monument na voltooiing van de restauratie een duurzame



Afb. 41. De Mariakapel van Heijenrath opgetrokken in Kunradersteen



Afb. 42. Ook deze historische wegwijzer in Slenaken wordt aangemerkt als klein erfgoed

economische, toeristische en/of maatschappelijke functie moet hebben. Voor kerken geldt een afzonderlijke regeling. Het subsidiepercentage hiervoor is 50% terwijl de maximale subsidie € 500.000, - bedraagt.

ruimere herbestemmingen
De gemeente Gulpen-Wittem heeft in haar bestemmingsplannen reeds ruimere mogelijkheden of wijzigingsbevoegdheden opgenomen voor herbestemming van leegstaande monumenten mogelijk te maken. De herbestemming kan in vele gevallen, samen met de bovengenoemde subsidiemogelijkheden ook bijdrage aan de restauratie en rendabele exploitatie en instandhouding van een rijksmonument.

karakteristieke panden
Gulpen-Wittem kent geen gemeentelijke monumenten. In plaats daarvan is er in het verleden voor gekozen om (488) waardenvolle panden in het bestemmingsplan een bescherming te geven door deze aan te wijzen tot karakteristiek pand. Ook in het toekomstige omgevingsplan vindt de bescherming op planologische wijze plaats. Naast de reeds beschermde panden zullen hiertoe nog 288 panden via de aanduiding / het werkingsgebied karakteristiek pand worden beschermd.

ruimere herbestemmingsmogelijkheden
Ook voor (zeer) waardevolle karakteristieke panden zijn in het bestemmingsplan reeds ruimere herbestemmingsmogelijkheden opgenomen. De herbestemming kan in meeste gevallen bijdrage aan de restauratie, rendabele exploitatie en instandhouding van het karakteristieke pand. De noodzaak tot herbestemming zal in het omgevingsplan per karakteristiek pand worden onderzocht en gewogen. In sommige gevallen zullen aanvullende financiële middelen nodig zijn om tot restauratie en behoud van een karakteristiek pand te komen.

grootschalige restauratie
Ook voor karakteristieke panden kunnen grootschalige restauraties aan de orde zijn die hoge kosten met zich meebrengen. Denk daarbij o.a. aan een vakwerkpand waarvan de gehele constructie en vakwerkvullingen restauratie behoeven. Wanneer het een schuur betreft die wordt herbestemd tot woonhuis of recreatiewoning kan de nieuwe bestemming geheel of gedeeltelijk financiering vormen voor de restauratie. Dat gaat echter niet altijd op. Vaak kan een dergelijk karakteristiek vakwerkpand zonder een dergelijke restauratie niet in stand worden gehouden. Er dreigt verder verval, waarbij deze voor het Heuvelland typische streekeigen bebouwing verloren dreigt te gaat. Om dit te voorkomen bestaat de mogelijkheid om een dergelijk karakteristiek pand op incidentele basis aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Daarmee wordt voor de eigenaar de mogelijkheid geschapen om gebruik te kunnen maken van de restauratieregeling van de provincie Limburg, die naast rijksmonumenten, ook voorziet in de subsidiëring van gemeentelijke monumenten. Het is overigens niet de bedoeling om zomaar gemeentelijke monumenten aan gaan te wijzen. De aanwijzing tot gemeentelijk monument vindt alleen plaats voor beschermde karakteristieke panden en de grootschalige restauratie zonder provinciale subsidie niet haalbaar wordt geacht, waardoor de instandhouding van het pand op termijn niet mogelijk is. De aanwijzing vindt daarbij alleen in overleg en met instemming met de eigenaar van het pand. Om in deze mogelijkheid te kunnen voorzien, zal in de vast te stellen erfgoedverordening de mogelijkheid worden geboden tot het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. Aanwijzing vindt plaats op basis van bovenstaande beleidslijn.

klein erfgoed
Daarnaast kent de gemeente ook klein erfgoed in de vorm van wegkruisen, bidkapellen, herdenkingsmonumenten. Deze objecten zijn in het geheel als bijzonder aan te merken. Het zijn objecten die (ook na herbestemming) geen (economisch rendabele) gebruiksfunctie hebben, maar wel als landmark of historische relict van algemeen maatschappelijk belang zijn. Vaak zijn het buurtschappen die dit soort objecten met vrijwilligers onderhouden. Er zullen echter ook nog blinde vlekken zijn; objecten waarover

niemand zich ontfermt. Het zou wenselijk zijn om met de verschillende vrijwilligers en heemkundeverenigingen in overleg te gaan om te kijken of er niet een overkoepelde en coördinerende organisatie of stichting kan worden opgezet, die ook het onderhoud van de blinde vlekken organiseert. Ook zou het onderhoud van klein erfgoed daarmee meer planmatige kunnen worden aangepakt. Het voordeel van het onderhoud van klein erfgoed met vrijwilligers is het feit dat hiermee een subsidie van 50% van de provincie kan worden verkregen. De overige 50% kan door de gemeente worden bijgelegd.

groen erfgoed
De Provincie Limburg moedigt grondeigenaren en grondgebruikers aan om natuurterreinen en groene landschapselementen in stand te houden en goed te beheren, zij bieden hiervoor subsidie vanuit de Subsidieverordening Natuur en Landschapsbeheer (SVNL). De gemeente Gulpen-Wittem wil agrariërs en grondeigenaren gaan stimuleren om van deze subsidieregeling gebruik te gaan maken om daarmee het waardevolle cultuurlandschap met hagen, graften, holle wegen en hoogstamboomgaarden in stand te houden. In zaken waarin de subsidieregeling van de provincie niet voorziet, overweegt de gemeente bij te springen.

dynamisch stimulerings- en subsidiebeleid
Wij hebben een dynamisch subsidiebeleid met dito regeling voor ogen. We kijken in eerste instantie welke andere mogelijkheden er zijn en springen bij waar dit absoluut noodzakelijk is om de gewenste resultaten te bewerkstelligen. De uitgangspunten die hierboven zijn genoemd, zullen verder worden uitgewerkt in een subsidieregeling. Daarnaast zal na 3 jaar evaluatie van de subsidieregeling plaatsvinden. We meten de effecten van de maatregelen, waarna eventuele bijstelling volgt.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

de beleving van erfgoed 6



Afb. 43. De oude Dorpsstraat in Gulpen is ingericht als verkeersader en doorsnijdt vanwege zijn brede profiel en inrichting de oude kern in twee delen. Het zou wenselijk zijn om hier te kiezen voor een historische bestrating en profilering, die gelijkertijd verkeersremmend werkt.



Afb. 44. De gemeente Gulpen-Wittem vormt een aantrekkelijk gebied voor natuur en cultuurtoerisme. Het toerisme is een van de belangrijkste economische dragers van de gemeente.

6. de beleving van erfgoed

6.1 inleiding

Het besef voor cultuur(historie) in algemene zin is fors toegenomen. Omdat meer mensen hun vrije tijd in de directe woon- en leefomgeving doorbrengen, is er ook steeds meer aandacht voor de kwaliteit van die omgeving. De belevingswaarde van een omgeving is een belangrijke factor voor mensen om zich daar te vestigen. De identiteit van een dorp of stad wordt veelal bepaald door het culturele erfgoed. Het hogere opleidingsniveau heeft bovendien een groeiende aandacht voor het cultureel erfgoed tot gevolg.
Het erfgoed is echter ook van economisch belang. Daarbij speelt de beleving van het waardevolle landschap en erfgoed een belangrijke rol. Gulpen-Wittem zet om deze redenen de komende periode in op het beter beleefbaar maken van het landschap en haar erfgoed.

6.2 verbeteren van de fysieke beleving van historische gebieden en erfgoed

Het beter beleefbaar maken van erfgoed kan in fysieke zin door bij de herinrichting van historische dorpskernen en historische waardevolle gebieden een passende bestrating, groenaanleg en straatmeubilair aan te brengen.
Het is wenselijk om bij dergelijke projecten in een vroeg stadium een cultuurhistorisch onderzoek te laten verrichten, waarbij historische foto's en kaartmateriaal worden verzameld en waaruit inspiratie kan worden opgedaan voor inrichting en ontwerp.
Ook bij het (her)ontwikkelen van nieuwe (woon)gebieden is het wenselijk om een cultuurhistorisch onderzoek te laten verrichten. Hiermee kan de gemeente vooraf eisen stellen aan een commerciële partij die een plan wil gaan ontwikkelen. De bestaande historische kwaliteiten zoals wegen, beplantingen, hoogteverschillen etc. kunnen in de ontwikkeling worden meegenomen waardoor de cultuurhistorische identiteit en het verhaal van de plek zichtbaar blijft. .

Archeologisch erfgoed zit normaal gesproken onder de grond en is niet zichtbaar. In een aantal gevallen kan het archeologische erfgoed echter zichtbaar worden gemaakt door bijvoorbeeld de contouren van een gebouw op de archeologische site zichtbaar te maken en/of informatieborden te plaatsen. De provincie Limburg heeft een subsidieregeling waarmee dit soort initiatieven worden gesubsidieerd.

6.3 toerisme en vrije tijdseconomie

Het erfgoed is van economisch belang. Het toerisme is een van de belangrijkste economische dragers van de gemeente. In de afgelopen jaren was het toerisme in het Heuvelland goed voor 450 miljoen euro aan inkomsten. Ook werd er in de gemeente Gulpen-Wittem maar liefst 1 miljoen euro aan toeristenbelasting ontvangen. In toeristische zin valt er echter nog een slag te maken. Gulpen-Wittem wil op basis van haar toeristische visie inzetten op kwaliteitstoerisme en een hoger segment toeristen aantrekken. Dat is een doelgroep die op zoek is naar verdieping. Deze toeristen zijn geïnteresseerd in natuur en cultuur en op zoek naar betekenisvol deelnemen aan de maatschappij. De Cittaslow-filosofie die de gemeente uitdraagt en vooral de beleving van het waardevolle landschap en het erfgoed, spelen daar een belangrijke rol.

Gulpen-Wittem kent natuurlijk al een groot aantal wandel- en fietsroutes langs de mooiste plekjes van de gemeente, die door de site ontdekgulpenwittem (onderdeel van visitzuidlimburg) zijn ontsloten.
De inventarisatie van het gehele ruimtelijke erfgoed die in de periode 2016-2021 in samenwerking met de historische verenigingen heeft plaatsgevonden, heeft echter een schat van gegevens opgeleverd. Deze gegevens zijn op een digitale geografische erfgoedkaart verwerkt die voor toeristen (en ook inwoners) interessant kan zijn. Het is wenselijk om deze kaart, samen met de historische verenigingen van Gulpen-Wittem, aan te vullen met informatie en verhalen over het landschap, monumenten, karakteristieke gebouwen en overig erfgoed en daarna via de bovengenoemde site te ontsluiten.

Ontsluiting kan daarnaast natuurlijk ook met traditionele middelen zoals folders en het plaatsen van informatieborden. De voorkeur gaat echter uit naar een digitale techniek om erfgoed te ontsluiten; een interactieve app(licatie) of website die via de mobiele telefoon kan worden gebruikt. Met gebruikmaking van moderne technieken kan de erfgoedinformatie op een laagdrempelige en aantrekkelijke manier, die aansluit bij de huidige beeldcultuur, tot leven worden gebracht. Via GPS geeft de mobiele telefoon informatie over de plek. Dat kan een tekstje zijn, maar ook een foto van de vroegere situatie, een gesproken verhaal, muziek of zelfs een (historisch) filmpje. Zo kan het leven van vroegere dagen eventjes opnieuw tot leven worden gebracht in woord en beeld. Op deze wijze wordt het erfgoed interessant voor toeristen en het grotere publiek. Nieuwe kansen kunnen natuurlijk ook worden gecreëerd door leegstaande monumenten een toeristische bestemming te geven, zoals bijvoorbeeld een bed & breakfast of horecagelegenheid.

6.4 draagvlakvergroting, educatie en erfgoedbeleving voor inwoners

Hoewel de meeste inwoners waarde hechten aan de historische woonomgeving en de belangrijke historische gebouwen, is er ook veel erfgoed dat niet als zodanig wordt herkend en als gewoon wordt ervaren. Inwoners zijn zich niet bewust van de bijzondere kwaliteiten van dit erfgoed. Het is wenselijk om ook dit “verborgen erfgoed” en de verhalen achter dit erfgoed onder de aandacht van de inwoners te brengen. Dat versterkt het gevoel van gezamenlijke roots en identiteit, waardoor inwoners de waarde van de omgeving en het bijzondere erfgoed in de gemeente nog meer waarderen en dit met trots uitdragen. Voor de bewustwording van inwoners kunnen dezelfde instrumenten worden ingezet als voor toeristische ontsluiting.
Hoewel de site ontdekgulpenwittem zich prima richt op toerisme en bezoekers van de gemeente kan deze website ook informatie bieden voor inwoners.
Met gebruikmaking van een digitale erfgoedkaart en app op mobiele telefoons kan de erfgoedinformatie ook voor inwoners op een laagdrempelige en aantrekkelijke manier tot leven worden gebracht. Ook sociale media vormen bij uitstek een geschikt medium om erfgoed onder de aandacht te brengen van inwoners. Daarnaast kan erfgoed beleefbaar worden gemaakt door de letterlijke ontsluiting van het erfgoed. Dat betekent dat het erfgoed publiek toegankelijk wordt gemaakt, bijvoorbeeld tijdens de Open Monumentendagen.
Het vertellen van het verhaal van de plek en de geschiedenis van de gemeente zijn belangrijk bij het versterken en doorgeven van onze trots aan de jeugd. In dit kader is het van belang dat jongeren via onderwijsprojecten in aanraking komen met cultureel erfgoed. De jeugd heeft immers de toekomst. Cultureel erfgoed biedt een schat aan bronmateriaal voor het onderwijs en het gebruik ervan sluit goed aan bij het omgevingsonderwijs. Daarom zijn diverse projecten ontwikkeld om de jeugd meer te betrekken bij het culturele erfgoed in hun eigen omgeving. Uitgangspunt van erfgoededucatie is de wens om de betekenis van erfgoed werkelijk te laten doordringen tot leerlingen door het verhaal van het landschap, de monumenten en ander erfgoed uit de omgeving van kinderen aan te laten sluiten bij hun belevingswereld.
Ook ten aanzien van erfgoededucatie is het wenselijk om samenwerking met de historische verenigingen in de gemeente Gulpen-Wittem te zoeken. De historische verenigingen en de gemeente zouden in samenwerking met de basisscholen projecten kunnen ontwikkelen ten behoeve van het omgevings-onderwijs over cultuurhistorisch erfgoed.



Afb. 45. Het doorgeven van onze trots aan de jeugd. Jongeren, zoals hier in Sittard, via onderwijsprogramma’s in aanraking gebracht met erfgoed in hun eigen omgeving.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

instrumenten en tijdplan 7



Afb. 46. Visualisatie van het toekomstige omgevingsplan van de gemeente Gulpen-Wittem waar erfgoed zowel in ruimtelijk als in maatschappelijk opzicht deel van uitmaakt.

.

7. instrumenten en tijdplan

7.1 inleiding

Deze Erfgoednota moet bijdragen aan het bundelen en coördineren van activiteiten. De beleidsvoornemens uit de vorige hoofdstukken zijn hieronder verder uitgewerkt in concrete actiepunten. Hierbij is getracht om een integraal, samenhangend geheel aan beleidsuitgangspunten en instrumenten te formuleren die passen bij het ambitieniveau en de financiële mogelijkheden van de gemeente. De beleidsuitgangspunten zijn evenals in het vorige hoofdstuk verder uitgewerkt in de thema's (h)erkennen van erfgoed, het verbeteren van de kwaliteit van erfgoed en de beleving van erfgoed.

7.2 (h)erkennen van erfgoed

beleidsplan implementeren in gemeentelijke organisatie

Alvorens dit beleidsplan wordt uitgedragen naar inwoners en erfgoedeigenaren is het noodzakelijk om binnen de gemeentelijke organisatie de neuzen in één richting te zetten. Medewerkers in alle geledingen van de organisatie moeten kennis nemen van het erfgoedbeleid, zich bewust worden van de rol en waarde van erfgoed en (gaan) handelen in de geest van deze beleidsnota.

bescherming van erfgoed

De bescherming van het erfgoed zal plaatsvinden via het toekomstige omgevingsplan. In deze beleidsnota zijn de uitgangspunten voor deze bescherming aangegeven. De huidige digitale kaarten met inventarisatie, selectie en voorlopige waardering zullen daarvoor moeten worden omgewerkt naar definitieve waardenkaart die past binnen de in ontwikkeling zijnde systematiek (DSO) van het omgevingsplan. Voor sommige categorieën erfgoed zal nog een aanvullende waardering nodig zijn, waarvan de kosten in dit erfgoedbeleid zijn opgenomen. De kosten voor het maken van de definitieve waardenkaart en transformatie naar het omgevingsplan (kaart en regels) zijn planologische werkzaamheden die te zijner tijd uit het budget voor het omgevingsplan worden gedekt.

herziening erfgoedverordening

Alhoewel bescherming van erfgoed zal plaatsvinden op basis van het omgevingsplan is het desondanks noodzakelijk om de huidige verordening te herzien. De verordening dateert namelijk uit 2010. Herziening is noodzakelijk in verband met de inwerkingtreding van de Erfgoedwet (2016) en de nieuwe Omgevingswet. De erfgoedverordening zal zoveel mogelijk worden gebaseerd om het model van de VNG. Daarin is ook de mogelijkheid opgenomen voor de aanwijzing van gemeentelijke monumenten, die incidenteel nodig zal zijn om subsidie van de provincie te krijgen voor mogelijke grootschalige restauratie van karakteristieke panden. Ook zal de verordening tot de vaststelling van een definitief omgevingsplan dienen als vangnet voor archeologie.

bewustwording en draagvlak creëren bij inwoners en eigenaren erfgoed *

Het belangrijkste instrument tot behoud van erfgoed blijft echter het creëren van bewustwording en draagvlak bij inwoners en eigenaren van erfgoed. Veel erfgoed wordt niet als zodanig herkend en als gewoon ervaren. Inwoners zijn zich niet bewust van de bijzondere kwaliteiten die van het erfgoed uitgaan. Er wordt een communicatieplan opgesteld om bewustwording en draagvlak bij inwoners te creëren. Mogelijke communicatie instrumenten zijn websites, kranten, infobladen, (lokale) omroep, sociale media en informatiebijeenkomsten.



Afb. 47. Een van de vele rust- en uitzichtpunten in de gemeente Gulpen-Wittem

7.3 het verbeteren van de kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed

maatwerk en mensenwerk

Bewustwording en draagvlak voor erfgoed is belangrijk om erfgoed te behouden. De regelgeving rond erfgoed is complex en vraagt specifieke kennis. Met goede informatie kunnen veel vooroordelen worden weggenomen, echter erfgoedzorg is maatwerk en mensenwerk. Om te voorzien in goede informatievoorziening willen we de website van de gemeente opnieuw inrichten. Ook willen we richtlijnen en toetsingscriteria herzien zodat initiatiefnemers in een zo vroeg mogelijk stadium inzicht hebben in de eisen die aan monumenten en erfgoed worden gesteld en hier rekening mee kunnen houden. Daarnaast willen we algemene informatieavonden organiseren voor erfgoedeigenaren. Daarmee hopen we in contact met eigenaren te komen en de drempel naar de gemeente te verlagen.
Wij willen de tijd nemen om vervolgens in persoonlijke gesprekken met monument- en erfgoedeigenaren in gesprek te gaan om bewustzijn over details en waarden te creëren, voorlichtingen te geven over onderhoud, restauratie, herbestemming en duurzaamheid en wederzijds begrip kweken.

details en deskundigheid

Wij willen snel en adequaat kunnen reageren op aanvragen betreffende een omgevingsvergunning voor erfgoed. Vanwege de bescherming van erfgoed via het omgevingsplan zullen de vergunningprocedures moeten worden aangepast. Ook willen we toetsingsprotocollen en checklists ontwikkelen en de intake van de aanvraag verbeteren, waarbij vooral aandacht zal zijn voor het feit of alle relevante details van de te wijzigen onderdelen zijn toegevoegd. Details zijn immers belangrijk voor het behoud van erfgoed.

opleiding

Voor het herkennen van belangrijke details zullen medewerkers kennis en affiniteit met erfgoed moeten ontwikkelen voor zover deze nog niet aanwezig is. Daartoe zal een opleidingstraject worden ingezet. Daarnaast willen we een achtervang c.q. vraagbaak voor deze medewerkers inrichten, waarop zij met specifieke vragen kunnen terugvallen.

(bouwhistorisch) onderzoek

Om zicht te krijgen in de specifieke details van erfgoed zal bij zeer grote ingrepen (bouwhistorisch) onderzoek worden gevraagd als onderlegger voor de planvorming. In richtlijnen zal worden aangeven wanneer wel of geen onderzoek nodig is en aan welke kwaliteitseisen het onderzoek en de bijbehorend rapportage moeten voldoen. Bij kleinere projecten moeten de medewerkers van de gemeente in staat zijn om bij het bezoek ter plaatse aan te geven welke onderdelen van waarde zijn. In dit geval kan een onderzoek achterwege blijven.

initiatiefnemers ondersteunen bij planvoorbereiding

Het uitgangspunt is dat de medewerkers van de gemeente met de initiatiefnemer meedenken over de planvorming en de weg wordt gewezen in de complexe regelgeving en subsidiemogelijkheden. Daarbij is het vooral de bedoeling om te geven wat wel kan en niet wat niet kan.

afstemmingsoverleg, toezicht en handhaving

De begeleiding van de initiatiefnemer beperkt zich niet alleen tot de planvorming. Om alle neuzen in een richting te zetten zal voor aanvang van de uitvoering een afstemmingsoverleg tussen gemeente (plantoetser en toezichthouder), initiatiefnemer en de uitvoerende partij plaatsvinden, waarbij belangrijke details en controle- en overlegmomenten aan de orde worden gesteld. Ten aanzien van toezicht en handhaving zal prioriteit worden gegeven aan verbouwing en restauratie van monumenten en overig erfgoed. Erfgoed is immers kwetsbaar: “weg is weg”.



Afb. 48. Epen werd om 2020 uitgeroepen tot het mooiste dorp van Nederland (foto David Perkinsen)



Afb. 49. Wandelpad lang de Geul bij Epen (foto John Kreukniet)

pro-actieve rol gemeente
De gemeente wil de kwaliteit van het erfgoed verbeteren door een lijst op te stellen van monumenten en erfgoed met restauratieachterstand en leegstand. Dat kan worden achterhaald aan de hand van bestaande gegevens, inventarisatie en het toezenden van een enquête aan eigenaren. Er wordt structureel tijd gereserveerd om gefaseerd en periodiek monumenten(eigenaren) te bezoeken. De prioriteit ligt daarbij op monumenten met restauratieachterstand en leegstand. De gemeente wil de eigenaren van deze panden dus proactief benaderen en in gesprek gaan over de mogelijkheden van restauratie en herbestemming.

stimuleren en subsidie
Waar nodig wil de gemeente behoud en versterking van gemeentelijk erfgoed met een financiële bijdrage stimuleren. Wij hebben daarbij een dynamisch subsidiebeleid en dynamische subsidieregeling voor ogen. We kijken in eerste instantie welke andere mogelijkheden er zijn en springen in financiële zin slechts bij waar dit absoluut noodzakelijk is. De uitgangspunten die in deze nota genoemd zijn, worden verder uitgewerkt in een subsidieregeling. Daarnaast zal over 3 jaar evaluatie van de subsidieregeling plaatsvinden. We meten de effecten van de maatregelen, waarna eventuele bijstelling volgt.

stimuleren herbestemming
Om herbestemming van erfgoed en monumenten te stimuleren zal ruimhartiger worden omgegaan met bestemmingswijzigingen. Er wordt samen met de eigenaar gezocht naar planologisch aanvaardbare en rendabele herbestemmingen van erfgoed.

7.4 de beleving van erfgoed
verbeteren van de fysieke beleving van historische gebieden
Het beter beleefbaar maken van erfgoed kan in fysieke zin door bij de herinrichting van historische dorpskernen en historische waardevolle gebieden een passende bestrating, groenaanleg en straatmeubilair aan te brengen. De kosten hiervoor zullen worden gedragen uit de projectbudgetten van herinrichtingprojecten.

versterken toeristische functies
Bij herbestemming van monumenten en erfgoed is het belangrijk om ook oog te hebben voor kwalitatief hoogwaardige toeristische functies en bestemmingen zoals bed & breakfast en horeca.

erfgoedkaart voor toeristisch beleid
De digitale erfgoedkaart kan dienen als onderlegger voor toeristische ontsluiting van het erfgoed. Dat kan zowel op traditionele wijze, met behulp van informatieborden, aanbrengen van schildjes folders, boeken etc., maar ook met moderne middelen zoals met een interactieve app(licatie) die via de mobiele telefoon kan worden gebruikt. Met de samenwerkende partners zoals VVV zal worden onderzocht hoe de informatie op de kaart het beste kan worden gebruikt en ingepast in het toeristische beleid.

(mobiele) erfgoed app(licatie)
Om erfgoed laagdrempelig te ontsluiten en aan te bieden willen we in elk geval een app ontwikkelen die zowel via internet als via de mobiele telefoon kan worden gebruikt. Via GPS geeft de mobiele telefoon informatie over de plek. Deze basisinformatie van de erfgoedkaart willen we samen met historische verenigingen verder uitbouwen met relevante informatie. Dat kan een tekstje zijn, maar ook een foto van de vroegere situatie, een gesproken verhaal, muziek of zelfs een (historisch) filmpje. Zo kan het

erfgoed op aantrekkelijke beeldende wijze tot leven worden gebracht. Op deze wijze wordt het erfgoed interessant voor toeristen en het grotere publiek.

GEMEENTE Gulpen-Wittem

Uitvoeringsplanning Erfgoedbeleid	planning (x = incidenteel, s = structureel)						
	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
(h)erkennen van erfgoed							
Beleidsplan uitrollen en implementeren binnen de gemeentelijke organisatie	x	s	s	s	s	s	s
Omwerken van de inventarisatie en selectiekaart naar omgevingsplan	x	x	x	x	x		
Updaten archeologische kaarten t.b.v. omgevingsplan	x						
Extra vergunningaanvragen t.g.v. archeologie in bestemmingsplannen			s	s	s	s	s
Opstellen beschrijvingen voor bescherming karakteristieke panden	x	x	x				
Extra vergunningaanvragen t.g.v. bescherming erfgoed in bestemmingsplan				s	s	s	s
Extra overleg bouwhistorisch waardevolle onderdelen in interieur		s	s	s	s	s	s
Aanvullende inventarisatie groen erfgoed voor het noordelijke deel van de gemeente		x					
Intensivering toezicht en handhaving van landschapselementen zoals graften etc.	x	x	s	s	s	s	s
Extra aanvragen i.v.m. bescherming en handhaving landschapselementen en groen		s	s	s	s	s	s
Herziening erfgoedverordening	x						
bewustwording en draagvlak creëren bij inwoners en eigenaren erfgoed							
Communicatieplan opstellen	x						
Algemene informatie op website	x	s	s	s	s	s	s
Lokale omroep	x	x					
Kranten en infobladen	x	x					
Sociale media	x	x	s	s	s	s	s
Informatiebijeenkomsten voor inwoners		x		x		x	
verbeteren kwaliteit en duurzaamheid van erfgoed							
maatwerk en mensenwerk							
Inrichten van informatievoorziening en loketfunctie		x	s	s	s	s	s
Het bijstellen en communicatie van richtlijnen en toetsingscriteria erfgoed					x	x	s
Informatiebijeenkomsten voor monumenteneigenaren			x		x		x
Maatwerk en mensenwerk: persoonlijke gesprekken met eigenaren/initiatiefnemers			s	s	s	s	s
details en deskundigheid							
Opleiding medewerkers		x	x				
Verbeteren en inrichten van het proces van vergunningverlening voor monumenten, archeologie en groen- en landschapselementen	x						
Archeologische deskundigheid inschakelen voor beoordeling onderzoeken	s	s	s	s	s	s	s
Bouwhistorisch onderzoek grote plannen rijksmonumenten			s	s	s	s	s
Initiatiefnemers ondersteunen bij planvoorbereiding			s	s	s	s	s
Afstemmingsoverleg gemeente (plantoetser en toezichthouder) met initiatiefnemer en uitvoerende partij voor en tijdens de uitvoering		s	s	s	s	s	s
Prioriteit geven aan handhaving erfgoed		s	s	s	s	s	s
pro-actieve rol gemeente							
Inventariseren van monumenten en erfgoed met restauratieachterstand en leegstand	x	x	s	s	s	s	s
overleg met eigenaren omtrent initiëren restauraties en herbestemmingen						s	s
stimuleren							
Opstellen subsidieregeling	x						
Inrichten subsidieprocedure, standaardbrieven		x					
Subsidie onderhoud aan klein erfgoed	x	x	x	x	s	s	s
Ruimere herbestemming voor karakteristieke panden en rijksmonumenten mogelijk maken waaruit restauratie en onderhoud van panden kan worden gefinancierd. Er wordt bij het opstellen van het omgevingsplan gekeken welke karakteristieke panden hiervoor in aanmerking komen.			s	s	s	s	s
Bij grootschalige restauratie van karakteristieke panden overwegen om deze aan te wijzen tot gemeentelijk monument waardoor provinciale subsidie kan worden verkregen.		s	s	s	s	s	s
Inzicht krijgen in de groen- en landschapselementen die verloren zijn gegaan	x	x					
Stimuleren van terugbrengen, versterken en onderhoud aan groen- en landschapselementen, waarbij zoveel mogelijk een beroep zal worden gedaan op regeling van de Provincie en Natuurlijk Limburg en de gemeente waar nodig bijspringt.			s	s	s	s	s
uitdragen en beleefbaar maken cultuurhistorisch erfgoed							
verbeteren van de fysieke beleving van historische gebieden voor inwoners en toeristen.		s	s	s	s	s	s
versterken toerisme: bij herbestemming oog voor toeristische functies zoals B&B en horeca		s	s	s	s	s	s
In samenwerking met historische verenigingen ontsluiten van erfgoed en de verhalen van Gulpen-Wittem via een website voor inwoners (draagvlak en bewustwording) en toeristen			x	s	s	s	s
In samenwerking met historische verenigingen educatieprojecten op te zetten voor basisscholen om onze trots aan de jeugd door te geven				x	s	s	s

Afb. 50. Tabel met de planning van de uitvoering

De mobiele app kan in het kader van (h)erkenning van erfgoed worden ingezet voor het creëren van bewustwording en draagvlak bij inwoners en eigenaren erfgoed.

erfgoededucatie
Het vertellen van het verhaal van de plek en de geschiedenis van de gemeente zijn belangrijk bij het versterken en doorgeven van onze trots aan de jeugd. Om dit te bereiken willen wij jongeren via onderwijsprojecten in aanraking laten komen met cultureel erfgoed. Het is wenselijk om deze erfgoededucatie te laten aansluiten bij hun belevingswereld. Dat kan door het vertellen van het verhaal van het landschap, de monumenten en andere erfgoed uit de omgeving. Hierbij willen wij graag samenwerken met basisscholen en de historische verenigingen in de gemeente.

7.4 tijdplan en middelen

Wij willen in de periode 2023 tot 2029 uitvoering gaan geven aan het erfgoedbeleid. In 2026 zal een tussentijdse evaluatie plaatsvinden en zal het beleid desgewenst worden aangepast. In de tabel op de onderstaande bladzijde is in een tijdsplanning van de verschillende actiepunten aangegeven.

Voor het initiëren en uitvoeren van het beleid zal vanaf 2023 t/m 2029 jaarlijks gemiddeld een bedrag van € 90.000,- benodigd zijn. Hiervoor zal de raad een budget beschikbaar moeten stellen. Dit bedrag komt boven op de middelen die in de (meerjaren)begroting zijn gereserveerd.

Om de ambities welke in het erfgoedbeleid opgenomen zijn waar te kunnen maken zijn in totaal gemiddeld ca 1950 ambtelijke uren per jaar noodzakelijk. De werkzaamheden kunnen door middel herschikking van taken worden opgevangen binnen de bestaande formatie. Alleen voor adequaat toezicht op groen- en landschapselementen moet nog worden bezien of een uitbreiding van de formatie noodzakelijk is.

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

bronvermeldingen 8



Afb. 51. Vakwerkpanden aan de Plaatweg te Epen.

8.1 afbeeldingen

Buro4	6, 25, 28, 46, 50
Citaslow	9
Gemeente Gulpen-Wittem	7 ,8, 35 t/m 44, 47 t/m 49, 51
De Domijnen	45
Dienst Kadaster en open registers	1
Onbekend	34
RAAP	2, t/m 5, 10, 11, 13 t/m 17, 20, 23, 24, 26, 27
RAAP (met bewerking Buro4)	12, 18, 19, 21, 22
Rijksdienst voor het cultureel erfgoed	30 t/m 33
Stichting ERM	29

8.2 literatuur

Haartsen , A.	Ontgonnen verleden, Regiobeschrijving Zuid-Limburg, Ede, 2009
Hartmann dr. J.L.H.	De reconstructie van het Middeleeuws Landschap, Maastricht,1989.
Hilligers, H.P.M.	Heerdgang in Zuid-Limburg, proefschrift, Rijks Universiteit Limburg, Maastricht, 1993
RAAP	Aanzienlijke hoogten, heerlijke dalen, trotsche en woeste partijen, en liefelijke landouwen, rapport 5151, Weesp, 2021.
Renes, J	De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurland-schap, Assen, 1988.
Stenvert R. e.a.	Monumenten in Nederland, Limburg, Zwolle, 2003

8.3 overige bronnen

Gemeente Gulpen-Wittem	Diversen beleidsnota's en strategische visies
Diverse websites	www.gulpen-wittem.nl www.cittaslow-nederland.nl www.cultureelerfgoed.nl https://hisgis.nl www.ontdekgulpenwittem.nl www.stichtingerm.nl www.verduurzamingsrichtlijnen.nl www.visitzuidlimburg.nl

GEMEENTE
Gulpen-Wittem

Gemeente Gulpen-Wittem

Erfgoedbeleid 2023-2029